

A Times és Magyarország az 1904-1906-os politikai válság idején

JESZENSZKY GÉZA

A külföldi szerzők magyar vonatkozású (hungarika) írásainak terjedelmes kategóriájában még a nyilvántartás is nehéz feladat, míg a tartalmi kihasználás, hasznosítás általában csak egyes szűkebb területeken folyik. Egy korábbi tanulmányomban már utaltam rá, hogy a történetírás számára milyen jelentős forrást jelentenek a kortárs külföldiek könyvei,¹ de akkor a sajtót nem vizsgáltam. Márpedig kézenfekvő, hogy az egykorú külföldi sajtóvélemények esetenként milyen jelentősek lehetnek egy másik ország politikai és társadalmi eseményeivel kapcsolatban, s milyen nagy mértékben tudják befolyásolni saját országuk közvéleményét. Ezért válik a 19. század végére általános gyakorlattá a külföldi lapkivágások gyűjtése, általában a külügyminisztériumok keretében. A külföldi vélemények referálása magukban az újságokban is gyakorivá vált, habár itt rendszereségről nem beszélhetünk. A könyvtáraknak némi időbe telt, míg felismerték az újságok beszerzésének és megőrzésének a jelentőségét, köztük a magyar vonatkozások gyűjtését. (Magyarországi közönyvtárban a *Times* is csak az 1910-es évektől található meg, illetve maradt meg.) Nyilvánvalóan reménytelen vállalkozás volna a külföldi újságok magyar vonatkozásainak utólagos összegyűjtése, nem is beszélve a fontosabb cikkek új kiadásáról,² de az is nyilvánvaló, hogy a történész, az utókor számára fontos primér jellegű forrásanyagot jelentenek. Hiszen a mindennapi életet is közelről szemlélő, sokoldalú kapcsolatokkal rendelkező újságírók megfigyelései és értesülései mélységükben sokszor elérték, néha pedig meghaladták a diplomaták jelentéseiben foglaltakat.

A sajtóvisszhang vizsgálata természetesen nemcsak maguknak az eseményeknek a jobb megértését segítheti elő, hanem nagyban hozzájárulhat a külföldi országok közvéleményének, sőt politikájának a tanulmányozásához is. A jelen tanulmány a brit sajtó vezető orgánuma, a londoni *The Times* mintegy másfél évi

1. Magyarország az I. világháború előtti negyedszázad angol nyelvű kiadványai-ban. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1970–1971. 405–431. l.
2. Nem mintha példa nélkül állana az ilyen kiadási tevékenység, tulajdonképpen a különlenyomatok is ebbe a kategóriába tartoznak. A fontosabb napilapoknak vagy folyóiratoknak egy témáról szóló írásai is sokszor jelennek meg önálló pamflet formájában, vagy utólag dokumentumgyűjteményekbe kerülnek. A *Times* esetében két magyar vonatkozású példa: *The Times: Hungary and the War*. London, 1915. 15 l. és [*Hungary*. „*The Times*” cuttings] (*The Times Cuttings Books*. 21/1–2.)

magyar vonatkozású hír- és kommentáryanagát vizsgálja, kiegészítve a megjelent írások háttérére vonatkozó levéltári kutatások eredményeivel.

Az 1904 novembere és 1906 áprilisa között Magyarországon lezajló politikai és kormányzati válság a *Times* hasábjain a mai olvasót meglepő terjedelmű és mélységű reakciót váltott ki, így a korszak történetének érdekes és értékes forrásul szolgál, ugyanakkor rávilágít annak a változásnak a kezdeteire is, amely Magyarország külföldi megítélésében, közelebbről pedig az angol közvéleményben kialakult képében a világháborút megelőző évtizedben megfigyelhető. A változás nyomon követésére különösen alkalmas a *Times* és a fenti korszak, mert a lapon belül is összeütközött a londoni szerkesztőség 1848/49-es reminiszcenciákból és újabb keletű szimpátiákból táplálkozó hagyományos „magyarbarát” irányvonalával a bécsi tudósítójuk, a magyarországi belső viszonyokat egyre erősödő kritikával szemlélő Henry Wickham STEED nézeteivel.

STEED-et a történetírás mint Németország és a Habsburg Monarchia kérelhetetlen és szenvedélyes ellenfelét, Ausztria—Magyarország nemzetiségeinek segítőkész barátját, a birodalom felbomlásának egyik aktív előmozdítóját és a versailles-i békerendszer változatlan fenntartásának szószólóját tartja nyilván. Ez azonban csak 1908 után mondható el róla, korábban ő is oszotta az Angliában ekkor még általános Monarchia-barát, s ezen belül magyarbarát felfogást, és éppen az 1904—06-os események indították el benne véleménye fokozatos megváltozását, hogy azután írásain keresztül egyre több embert győzzön meg új álláspontjáról.

A 19. század közepén a *Times* — csakúgy mint Nagy-Britannia — a hatalom és befolyás csúcsán állott.³ Híryanagának mennyisége és minősége, kommentárjainak súlya a brit politikai, gazdasági és szellemi élet minden tényezője számára nélkülözhetetlenné tette olvasását. Megengedhette magának, hogy kerülje a változatos szedést, a figyelmet keltő címeket. 1878-ban 60 000 példányban kelt el és (a külföldi olvasókat leszámítva) ezek a vásárlók jelentették Angliát: az uralkodó arisztokráciát és nagyburzsoáziát és a velük azonosuló „középosztályt”. Az Egyesült Királyságban 1870-ben bevezetett kötelező elemi oktatás eredményeképp a század végére hatalmasra nőtt potenciális olvasóközönség természetesen nem igényelt ilyen szintű, ilyen terjedelmű és ilyen árú napi olvasnivalót. Az Alfred HARMSWORTH (későbbi nevén Lord NORTHCLIFFE) által alapított *Daily Mail* példányszáma 1898-ban elérte a 800 000-t, ára pedig $\frac{1}{2}$ penny volt, a *Times* árának egy hatoda. A 80-as évektől fogva anyagilag is meggyengült a *Times* helyzete, de a tulajdonos, a negyedik Walter továbbra is büszkén vallhatta lapjáról 1895-ben: „egy olyan intézmény, amelynek a világ történetében sosem volt és jelenleg sincs párja”. A fennálló társadalmi viszonyok lényegének változatlan megőrzésére törekvő újság pártokat, kormányokat, egyes politikusokat sokszor kritizált, hiszen a brit uralkodó osztályok érdekeit „magasabb” szempontok alapján, a tulajdonos, a főszerkesztő és kisebb mértékben egyes újságírói szubjektív véleményének teret engedve szolgálta. A külpolitikai tájékoztatásban komoly vetélytárrsá váló *Daily Telegraph* és *Morning Post* sikereinek árnyékában a 90-es években Ch. F. Moberly BELL, az energikus új lapigazgató és a külpolitikai szer-

3. Az alábbiak elsősorban az újság öt kötetben megírt történetére támaszkodnak, legfőképpen a III. kötet (*The history of The Times. The twentieth century test. 1884—1912. London, 1947. The Times.*) IV—XIV. fejezeteire (90—459. l.).

kesztő, D. M. WALLACE elgondolásai alapján átszervezték a külpolitikai részleget (Foreign Department). A korszerű központi szervezet (könyvtár, naprakész index, sajtókivágások) megteremtése mellett képzett szakértőkből álló állandó külföldi tudósítói gárdát alakítottak ki. Ezeknek diplomataként kellett eljárniuk, az események indítékait kellett feltárniuk, és a közlésre szánt (de nem szenzációhajhász) híryanag mellett publikálásra nem kerülő, a vezető politikusoktól és diplomatáktól nyert értesüléseket vártak tőlük Londonban.⁴ A külpolitikai szerkesztő ezek alapján szabta meg a lap külpolitikáját, íratta meg a vezércikkeket.

A *Times* mind WALLACE, mind utóda, Valentine CHIROL (1899—1912) irányítása alatt teljes mértékben támogatta az imperialista irányú brit külpolitikát: a gyarmati terjeszkedést, a búrok elleni háborút, majd látva Németország növekvő erejét, a Franciaországhoz és Oroszországhoz való közeledést, a Távol-Keleten pedig az egyéb irányú brit akciószabadságot növelő japán szövetséget. Sőt nemcsak támogatta a brit külpolitika akcióit, de szerepet vitt előidézésükben is, számos lépést elsőként javasolt Angliában.

Az Osztrák—Magyar Monarchiával kapcsolatos *Times*-álláspontot a 20. század elején is a hagyományos barátság jellemezte, a Habsburg-birodalomnak a hatalmi egyensúlyban játszott kulcsszerepéről vallott régi doktrína. Ezen nem változtatott sokat a 90-es évek bécsi tudósítójának, William LAVINONAK a Monarchia fokozatos bomlásáról vallott nézete sem⁵ (amiben LAVINONAK Magyarország iránti szimpátiája is szerepet játszott), viszont a lap külpolitikai vezetése elfogadta tudósítója gondolatmenetének következő láncszemét, miszerint a Hármasszövetséget egyre inkább saját politikai eszközévé formáló Németországgal szemben Oroszországra és Franciaországra kell építeni. „Ezeket a nézeteket egy olyan időpontban vallotta, amikor Britannia és Oroszország, illetve Britannia és Franciaország ellentéte az európai diplomácia körökben axiómának számított.”⁶ 1902-ben LAVINO utóda Bécsben a volt római tudósító, H. W. STEED lett.⁷

A franciául, németül és olaszul egyformán kitűnően beszélő STEED 1896-ban, 25 éves korában lépett a *Times* szolgálatába CHIROL ajánlatára. Szívvel-lélekkel

4. A *Times*-tudósítók politikai szerepét jól látta a magyar kortárs is. GESZTESI Gyula: *A magyarság a világsajtóban. Magyar sajtópolitika*. Bp. 1918. 40—41. l.
5. LAVINO erről így írt főnökének: „a mostani fejlemények csak megerősítik gyakran hangoztatott véleményemet, hogy a kettős monarchia nagy iramban sodródik a felbomlás felé. Ezért a fő felelősség az arrogáns és rövidlátó osztrák arisztokráciát terheli, akikkel a császár teljes mértékben rokonszenvez. Valójában a jelenlegi magyar kormány nál is [a WEKERLE-kormány] annak polgári jellegét nehezíti.” LAVINO levele WALLACEHOZ, 1894. dec. 9. Idézi: *The history of The Times*, Vol. III. (továbbiakban *Times History* III.) 250—251. l.
6. Uo. 375—376. l.
7. Henry Wickham STEED 1871. okt. 10-én született egy ügyvédi írnok fiaként. Berlinben, majd Párizsban közgazdaságtant és történelmet tanult. Első újságírói sikerei nyomán PULITZER kívánta szerződtetni, de az 1896-ban berlini tudósító nélkül maradt *Times* ajánlatát fogadta el és rövidesen megkapta a római tudósító posztját. 1913-ban a *Times* külpolitikai szerkesztője, 1918-ban pedig főszerkesztője lett. Amikor az ASTOR család 1922-ben átvette a lapot, STEED-et menesztették. 1956. jan. 13-án halt meg. *The Dictionary of National Biography*. 1951—1960. Oxford. 1971. 921—923. l.
Bécsi éveire a legfontosabb forrást emlékiratai jelentik: *Through thirty years, 1892—1922. A personal narrative*. London—New York, 1925. Vol. 1—2. STEED és a Monarchia viszonyát dolgozta fel Peter SCHUSTER: *Henry Wickham Steed und die Habsburgermonarchie*. Wien—Köln—Graz, 1970.

azonosult az újsággal és a tudósítói munkával, kitűnően értett a kapcsolatteremtéshez, mindez nagyfokú önálló véleményalkotó képességgel és nem csekély önelteliséggel párosult. Printing House Square-t (a Times szerkesztőségét) a Foreign Office tökéletesebb változatának tekintette,⁸ önmagát pedig Európa legtájékozottabb külpolitikusanak. Kollégái utólagos értékelése tárgyilagos: „bebizonyította, hogy elméje nem fél a kritika gyakorlásától, az ellentmondástól és a vitától. Annyira érdekelte őt minden, hogy ez már inkább egy aktív politikusra emlékeztetett, mint egy kívülálló megfigyelőre. A híreket oly hévvel vadászta, ami még ebben a rendkívül versengő szakmában is ritkaságszámba megy, interpretációi pedig az alkotó írásművészet szintjén voltak...”⁹ Politikai nézeteit tekintve gyakorlati liberálisnak tekintette magát, aki kész alkalmazkodni az elkerülhetetlen változásokhoz, akár még a „szocializmushoz” is, ha az kellőképpen imperialista és nemzeti. Éppen abban látta a *Times* feladatát, hogy erre az útra terelje azokat a tömegeket, „akiknek a szava egyre többet fog számítani”. „Hasábjainknak olyan fórumnak kell lenniük, hogy minden munkásvezér és minden pártpolitikus természetesen hozzájuk forduljon, ha valami fontosat akar mondani.”¹⁰ STEED személy szerint teljesen azonosult a brit imperialista politikával, és — annyi honfitársához hasonlóan — meg volt róla győződve, hogy országa politikája erkölcsileg támadhatatlan és magasan fölötte áll a többi ország önző vagy szűklátókörű felfogásának. Németországi tanulmányai és tapasztalatai már a századforduló előtt Németország szenvedélyes ellenfelévé tették. De nemcsak a külpolitikában volt „elkötelezett”, de a vizsgált országok belső kérdéseiben is, ami ellenkezett a *Times* hagyományaival, ahogy erre londoni főnökei ismételtlen figyelmeztették.¹¹ Anyagi kérdésekben — a lap kontójára — rendkívül nagyvonalú volt, s ez állandó viták forrása volt Moberly BELL és közötté.¹²

STEED számára Magyarország csak a Habsburg-monarchia egyik feleként jött számításba, nézeteit pedig a brit politika pillanatnyi érdekei igen erősen be-

8. Szeretné azt látni, hogy „a nagykövet telefonáljon nekünk és megkérdezze, mit akarunk írni, mert a külügyminisztériumnak küldött jelentésében nem szeretne eltérni a *Times* véleményétől”. STEED levele Moberly BELL-nek. *Archives of The Times, Printing House Square Papers* (továbbiakban PHS Papers). Ezúton is köszönetemet fejezem ki William REES-MOGG úrnak, a *Times* főszerkesztőjének, amiért engedélyezte H. W. STEED-nek a *Times* levéltárában található iratainak használatát; DR. PÉTER Lászlónak, a Londoni Egyetem Szláv és Kelet európai Intézete tanárának, aki felhívta figyelmemet ezekre a levelekre és elősegítette megszerzésüket; végül Gordon PHILLIPS úrnak, a *Times* levéltárosának.

9. *Times History III.* 283. l.

10. STEED levele CHIROL-hoz, 1907. július 24. *PHS Papers*. Részben idézi memoárjában: *Through thirty years, I.* 271–272. l. Míg ez a levél inkább gyakorlati politikáját érintette, politikai filozófiájáról sokat elárul CHIROL-hoz intézett két levele: 1909. szept. 14. és okt. 18. Ezekben MARXRól, a szocializmusról és a liberalizmusról nyilatkozik Lloyd George híres „népi költségvetés”-e kapcsán.

11. Római évei kezdetén BELL és WALLACE óvta, ne foglaljon állást az olasz belpolitika vitáiban. *Times History III.* 284. l.

12. Ére STEED és BELL levelezése számtalan példával szolgál. Nem tartozik szorosabb témákhoz, de STEED jellemvonásai között meg kell még említenünk erős érvényesülési törekvését, bár nagyravágyása sosem lépte túl az újságrás területét. Kollégáit előszeretettel kritizálta (ami a *Times*-nál szokatlan volt), s hamarosan főnöke és első pártfogója, CHIROL is azok közé tartozott, akiket STEED finom módon lejáratni törekedett. Az előbbi esetre példa CHIROL levele BELL-hez 1909. máj. 24-én, míg az utóbbira STEED levele BELL-hez, 1908. okt. 4. *PHS Papers*.

folyásolták. Sokáig remélte, hogy Ausztria—Magyarország és Olaszország leválasztható Németországról, illetve nem válik a német politika eszközévé.¹³ Az 1900-as évek elején minden separartista tendenciájú, vagy az összmonarchia belső kohézióját gyengítő irányzatot károsnak tartott, mint ami csak elősegítheti a német befolyás erősödését, illetve az osztrákok lakta részek Németország felé való gravitálását, ezért kezdetben a dualista berendezkedés híve volt, és magyarországi barátai is a 67-es táborból kerültek ki. Első magyarországi benyomásai (részben a neves régész, HAMPEL József és felesége, az angliai emigrációban született PULSZKY Polyxéna hatása alatt) igen kedvezőek voltak,¹⁴ már csak azért is, mert a bécsi politikai és társadalmi légkört elviselhetetlennek találta. „Nagy megkönnyebbülés lesz, ha északról Vilmos bemasíroz és kissé felélénkíti itt a dolgokat”,¹⁵ írta ironikusan arról, amitől a legjobban tartott. Budapestet, „ahol valódi politikai élet van”, sokkal érdekesebbnek találta: „Budapesten az emberek szabadon beszéltek és saját gondolataik voltak. Valamennyien kitűntek heves magyar patriotizmusukkal, és e tekintetben a magyarországi zsidók, akiknek a száma légiónyi volt, túltettek a magyarokon . . . a parlament realitás volt, az erős alkotmányos élet valódi központja, nem olyan díszlet, mint Ausztriában. A magyar közéleti személyiségek ráadásul úgy beszéltek, mint az államférfiak. Néhányuk, így például TISZA István gróf, államférfinak is tűnt. Mindenesetre legtöbbjük több fejjel meghaladta az ausztriai szintet.”¹⁶ Ez az elismerés azonban inkább szólt a magyar politikai élet formáinak, a szereplők öröklött jó fellépésének, mint a belső viszonyoknak. Röviddel megérkezése után STEED magyarul kezdett tanulni,¹⁷ s bár sosem érte el a maga elé célul kitűzött fokot, szótár segítségével olvasni tudta a budapesti lapokat. Erre hivatkozva sikerrel akadályozta meg a különösen APPONYI Alberttől és LÁNG Lajos kereskedelmi minisztertől szorgalmazott, de a londoni szerkesztőség által sem ellenzett tervet, hogy legyen a *Times*-nak Budapesten egy külön tudósítója.¹⁸ Az APPONYIVAL szemben táplált személyes ellenszenvén túl politikai szempontból ezt azért ellenezte, mert szerinte a magyarok ezzel csak a teljes különváláshoz szükséges ipar kifejlesztéséhez akarták megnyerni az angol tőkebefektetőket.¹⁹

13. STEEDnek 1905 előtt vallott külpolitikai nézeteit összefoglalja SCHUSTER: i. m. 12. l. — Hozzá kell azonban tennünk, hogy nemcsak általános európai összefüggéseiben érdekelte STEEDet a Monarchia, hanem a Földközi-tengeri brit érdekek, elsősorban Egyiptom megtartásában is fontos szerepet tulajdonított az Olaszországgal szövetséges adriai nagyhatalomnak, SALISBURY-t követve. STEED levele BELLhez, 1906. ápr. 16.
14. E kapcsolat érdekes dokumentumai STEEDnek a HAMPEL-családhoz intézett levelei. OSZK Kézirattára, Fond VIII/2346 és 2698.
15. STEED levele BELLhez, 1903. ápr. 16. *PHS Papers*.
16. STEED: *Through thirty years*, I. 197. l.
17. STEED levele BELLhez, 1903. márc. 23. *PHS Papers*.
18. A budapesti tudósító ügyében a szerkesztőség álláspontjára BELL levele STEEDhez, 1903. jan. 7., STEED ellenkezésére STEED levelei BELLhez, 1903. jan. 2., jan. 4., jan. 5., márc. 6., márc. 23., aug. 6. — APPONYIról különösen élesen ír 1903. jan. 2-i levelében. *PHS Papers*. Vö. *Through thirty years*, I. 197–198. l.
19. STEED levele BELLhez, 1903. márc. 23. *PHS Papers*. — Az angol tőke idecsábítása valóban célja volt a magyarországi üzleti köröknek. E törekvések érdekes mellékterméke az 1903. december 1-én meginduló *Hungary* című kéthetenként megjelenő illusztrált angol nyelvű lap.

Bécsi tartózkodásának első éveiben a nemzetiségi kérdés még nem nagyon foglalkoztatta STEEDet, az osztrákok és magyarok hegemoniája ellen sem tudósításaiban, sem magánleveleiben nem emelt kifogást, bár már korán megfigyelhető nála a tudatos különbségtétel a „Hungarian” (magyarországi, értve ez alatt az ország különféle nemzetiségű állampolgárait, az Eötvös-féle „politikai nemzet” értelmében) és a „Magyar” között.²⁰ 1904 elején a horvátországi elégedetlenséget még a fiumei orosz konzul számlájára írta, aki STEEDnek áprilisa nagyobb tüntetések kirobbanását jósolta meg, amikor megpróbálta megnyerni a horvát követelések számára, de ehhez a tudósító hozzátette: „létezik a horvát kérdés és e tekintetben a magyarok helytelenül járnak el”.²¹ Áprilisban azonban TRUMBIC spalatoí (Split) polgármester jó érzékkel megtalálta STEED érzékeny pontját, meggyőzte, hogy SUPILO, a fiumei Novi List szerkesztője ellen a magyar hatóságok azért indítottak eljárást, mert a délszlávok és az olaszok megbékéléséért szállt síkra. STEED a magyar akció mögött az Adria felé törekvő Németország kezét látta és ez SUPILO mellé állította, aki ellen hamarosan el is ejtették a vádat — STEED szerint mivel jelezte, hogy ő is részt kíván venni a tárgyaláson.²²

*

Amikor TISZA István miniszterelnök 1904. november 18-án a törvényhozás szabályainak tudatos megsértésével, parlamenti többsége birtokában puccszerűen megszavaztatta a házszabályok ideiglenes módosítását, ezzel a jövőben ki akarta zárni, hogy a parlamenti többség akarátát az ellenzék a Ház működőképességének megakadályozásával, az obstrukcióval korlátozza. Ebben a hazai közvélemény jelentős része az íratlan alkotmányt ért súlyos sérelmét látta, míg a külföldi megfigyelők ugyanezt a parlamenti rendszer normális működéséhez elengedhetetlen lépésnek tekintették, amelyre más nyugat-európai országokban már korábban sor került. TISZA „a parlamenti eljárás szellemének megmentése érdekében szándékosan szegte meg annak betűjét”, írta a *Times*.²³ Maguk a kortársak is tudták azonban, hogy a november 18-ával kezdetét vett magyarországi belpolitikai válság nem csupán a Ház szabályai körül zajlik. A házszabálymódosítást az obstrukció tette szükségessé, az obstrukciót viszont a hadsereg létszáma növelésére és fegyverzete fejlesztésére benyújtott törvényjavaslat váltotta ki. A hadseregfejlesztés érintette a dualizmus alapját képező kiegyezési törvényt, az ehhez kapcsolódó és a korszakon végigvonuló „közjogi kérdést” (Magyarország, Ausztria és az uralkodó viszonyát), egyúttal pedig módot kínált a magyar parlamenti ellenzék számára „nemzeti” követeléseinek benyújtására, s ezzel népszerűsége növelésére.

20. Így például 1904. dec. 17-én írja a *Times*-ban: „the whole Magyar population of Hungary . . .” Emlékirataiban megemlíti, hogy Eötvös és DEÁK óvta honfitársaikat attól, hogy a „magyar” és „magyarországi” (Magyar és Hungarian) kifejezést szinonimaként használják. *Through thirty years*, I. 224. l.

21. STEED levele BELLhez, 1904. febr. 13. *PHS Papers*.

22. *Times History*, III. 403—404. l. A SUPILO elleni eljárás megszüntetésével kapcsolatos iratokban (közli KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. IV. 1903—1906. Bp. 1966. 41. sz. 480—483. l.) nincs nyoma STEED valószínűleg eltúlzott állításának.

23. *The Times* (továbbiakban TT), 1904. nov. 21. 5. l.

A „katonai kérdés”, vagyis a nem-magyar nemzetiségeket figyelmen kívül hagyó „magyar nemzeti állam” kiteljesítése a külön hadsereg megteremtésével a magyar belpolitika régóta lappangó, de virulens kérdése volt, mégis azok az erők, amelyek 1903-ban napirendre tűzték és ezzel az egész válságfolyamatot megindították, kívül estek a magyar belpolitikán. A 20. század kezdetére — LENIN ismert megállapításai szerint — a világ vezető hatalmai beléptek a kapitalizmus monopolkapitalista, imperialista szakaszába, kezdetét vette a világ gazdasági felosztásáért és területi újrafelosztásáért folytatott harc, megindult a szövetségi rendszerek kialakulása, a nagyszabású fegyverkezés. Ebben a versenyben a strukturálisan elavult, társadalmi és nemzetiségi feszültségekkel küszködő Osztrák–Magyar Monarchia egyre jobban lemaradt. A belpolitikai okok miatt hosszú időn át halogatott hadseregfejlesztés az 1900-as évekre már elkerülhetetlennek tűnt. A magyarországi parlamentben képviselt ellenzéki pártok is hajlandóak voltak megszavazni az ehhez szükséges újoncokat és pénzt, de a függetlenségi pártok hozzájárulásukat a „nemzeti engedmények”-től (a magyar zászló és címer használata, a magyar nyelv bevezetése a közös hadsereg Magyarországról származó részében stb.), vagyis a kiegyezés bizonyos módosításától tették függővé. E nyomás eszköze volt az obstrukció, ami az uralkodó 1903 végén kilátásba helyezett engedményei után is folytatódott. Az állandó belpolitikai feszültség kiiktatására és a hadseregfejlesztés megszavazására TISZA a házsabályok módosításában, a parlamentben biztos többségre számító Szabadelvű Párt akaratának érvényesítésében látta az egyetlen utat, ez eredményezte a (vitatható módon) zsebkendő-szavazásnak nevezett puccsot.

A házsabály-módosítás körül zajló budapesti politikai viharokról a *Times* rendszeresen tájékoztatta olvasóit, és november 16-án vezércikkben is foglalkozott a tervezett parlamenti reformmal.²⁴ „A Magyarországnak jót kívánó külföldi megfigyelők” nevében mind Magyarországra, mind a parlamentarizmusra nézve károsnak minősítette APPONYI november 9-i beszédét, amely kapcsolatba hozta a választói jog kiterjesztését a házsabályok szigorításával. A *Times* azonban egyelőre nem bánta sem a szűk választójogot, sem a nemzetiségek politikai kirekesztettségét, sőt TISZA érvelését átvéve éppen a várható nemzetiségi követelésekre hivatkozva óvta a magyarokat saját nemzeti előjogaik növelésétől. Azért is elmarasztalta APPONYI-t, hogy a módosításban „külföldi” befolyások érvényesülésére lát lehetőséget Magyarországon: „A ‚külföldi’ befolyások alatt természetesen az ausztriai befolyások, sőt talán a korona befolyása értendő”, magyarázza a vezércikk, a Monarchia-párti angolok ugyanis nevetségesnek találták, hogy Magyarországon elsősorban Bécs jelenti a külföldet. Befejezésül a *Times* alaptalannak minősíti az ellenzéknek azt a kísérletét, hogy TISZÁT „bécsi kreatúrának állítsa be, aki saját honfitársai alkotmányos szabadságjogaira tör az osztrák ke-

24. *TT*, 1904. nov. 16. 9. l. Egy számban általában 3–4 vezércikk jelent meg. A szerkesztőség anonim vezércikk-írói természetesen elsősorban a tudósítók megjelent és meg nem jelent írásait használták fel, de értékelésük nem esett egybe szükségképpen azokéval. — „A legnagyobb világglap” szóban forgó cikknek álláspontját örömmel nyugtázta TISZA is november 20-i Vigadóban mondott beszédében, hozzátéve: „Reménylem, hogy nem akad senki, még a mi merész fantáziájú publikumunkban sem, aki azt állítsa rólam, hogy ezt a cikket én írtam. . . . odáig nem terjed el a hatalmam, mert az angol kormány hatalma sem terjed odáig, hogy diktáljon a *Times* hasábjába.” *Tisza István képviselőházi beszédei. III. köt. 2. rész.* (1904. október 4. – 1906. április 11.) Bp. 1937. 242. l.

A november 18-i puccsszerű házszabály-módosítás pénteki napon késő este történt, így a szombati angol sajtó nem foglalkozhatott vele, vasárnap a *Times* nem jelenik meg, viszont a hétfői szám nemcsak a drámai mozzanatokban gazdag ülésről, de annak következményeiről is beszámolt.²⁵ STEED megértéssel írt TISZA akciójáról, ismertette az ellenzék felfogását, majd egyetértését fejezte ki azokkal a véleményekkel, amelyek „Tiszát Magyarország jó, Apponyit pedig Magyarország rossz szellemének tekintik”. A jövő egyik kulcsát a király magatartásában látta: ha kitart TISZA mellett, talán a választók is neki adnak igazat, de november gyek megnyerése érdekében”. TISZA valóban nem állt kevésbé szilárdan a magyar uralkodó osztály által képviselt „nemzeti” érdekek mellett, mint ellenzéki ellenfelei, sőt a fennálló rendszer érdekeit náluk messzebb látóan képviselte. 22-én éppen a király magatartását tekintette bizonytalanak. „A magyarországi Szabadelvű párt olyan, mint egy csodakard, amelynek az állapota az őt markoló kéztől függ. Széll idejében lágy volt, Khuen-Héderváry alatt hajlékony és megbízhatatlan, de Tisza kezében soha nem látott élességre és erőre tett szert. Ha Tisza szorítása engedni kényszerül, az erő elszáll belőle.”²⁶ Ugyanezeket a nézeteket ismételte meg a XI. 22-i vezércikk is,²⁷ hozzátéve, hogy milyen előnyös egy íratlan alkotmány, mert Angliában a magyarországihoz hasonló helyzetben a többség akarata minden további nehézség nélkül érvényesülni tudna. STEED még osztotta a magyar és az angol alkotmány hasonlóságát ekkoriban lépten-nyomon hangoztató magyar felfogást, mert következő híradásában sietett kiigazítani lapja vezércikkét: a magyar alkotmány éppúgy íratlan, mint az angol. „Ezt a tárgykört mindazoknak érdemes tanulmányozniuk, akik a jelenlegi válságon túlmenően meg szeretnék érteni a magyar állam helyzetét is, amely része a Dualista Monarchiának, ugyanakkor pedig szuverén és független királyság.”²⁸ STEEDnek ezt a cikkét nemcsak TISZA, de APPONYI is csak üdvözölhette.

A válság következő eseménye a képviselőház bútorzatának december 13-i szisztematikus szétrombolása volt. Ezzel a magyar parlament STEED szavai szerint „az európai parlamentek történetében párját ritkító orgia színhelye” lett. Szembeállítja a két ellenzéki pártvezér szavait: KOSSUTH Ferenc a jelenetben a magyar politikai érettség szimbólumát látja (minthogy nem csináltak TISZA akciója fölötti felháborodásukban forradalmat), míg APPONYI szerint jele volt, milyen fontosságot tulajdonítanak Magyarországon a törvényes jogfolytonosságnak. A pártatlanság látszatát is feladva STEED határozottan kiállt a miniszterelnök mellett, már csak külpolitikai megfontolásból is: TISZA kísérlete fontos „nemcsak Magyarország, de az egész Dualista Monarchia mint nagyhatalom számára”.²⁹ Ehhez az állásfoglaláshoz hozzájárulhatott STEED antiklerikalizmusa is, ami még olaszországi tartózkodása alatt vált nála meggyőződéssé, hogy bécsi tapasztalatai csak megerősítsék. (Ez természetesen nem jelentett többet, mint az egyház politikai szereplésének hagyományos liberális elvetését.) A TISZA ellenzékében prominens szerepet játszó néppártiak, „a klerikális reakció demagóg úttörői”³⁰, mint például a parlamenti berendezés romjain reverendában és lila övben trónoló

25. *TT*, 1904. nov. 21. 5. l.

26. *TT*, 1904. nov. 22. 3. l.

27. *TT*, 1904. nov. 22. 7. l.

28. *TT*, 1904. nov. 26. 5. l. *The Hungarian Constitution*.

29. *TT*, 1904. dec. 14. 5. l.

30. *TT*, 1904. dec. 17. 7. l.

MOLNÁR apát, különösen kiváltották STEED ellenszenvét. A december 17-i vezércikk szintén a parlamenti intézmények működéséhez szükséges szabályozott szabadság megsértését látta a rombolásban, és úgy vélte, hogy a vitát mérlegelve az ország többsége TISZA mellé fog állni, amint erre már utalnak is bizonyos jelek.³¹

A pártatlanságát — tudósítójával ellentétben — megőrizni kívánó szerkesztőség december 19-én ismét vezércikket szentelt a magyar belpolitikai válságnak. Az obstrukció és a házszabály-módosítás kérdésében Tiszának ad igazat, akinek „egyenes és férfias” magatartását dicséri, de elfogadja APPONYI érveit is, aki joggal kritizálja a szűk választójogot, a választásokon tapasztalható nyomást és vesztegetést. TISZA választási győzelmétől az obstrukció felszámolását várja, az ellenzék esetleges sikerétől viszont „átfogó választási reform”-ot, ami után a szocialistákkal együtt felszámolhatják „a magyar monarchia összes bajait”.³² Nem kellett sok időnek elmúlnia, hogy ez az illúzió szertefoszoljék, de azokban a hetekben hasonló reményeket táplált a magyarországi Szociáldemokrata Párt is.

A január 4-i „ex-lex”-ben történt házfeloszlatás után megjelent szabadelvű választási manifestumról STEED nagy elismeréssel áll: „Ennél jobban nem lehetett volna kifejezni a magyar átlagszavazó politikai érettségébe vetett hitet.”³³ STEED szemében tovább növelte TISZA értékét, hogy Ausztriában a legkonzervatívabb, az 1867 előtti viszonyokat visszakívánók körökben gyakran hallotta, miszerint TISZA rosszabb, mint a függetlenségi ellenzék.³⁴ Még tovább ment a kormányfő dicséretében annak január 8-i programbeszéde után: „a szabadelvű program minden tekintetben széles keretek között mozog és igen tartalmas. Egy ritka módon józan elme megnyilatkozása, aki hosszú éveken keresztül készült fel tanulással, gondolkodással és gyakorlati tapasztalatokkal jelenlegi állásának betöltésére. TISZA teljes mértékben tisztában van azzal, hogy a jelenlegi választási küzdelem nem annyira a parlamenti reform körül mozog, hanem Magyarországnak mint a dualista Monarchia egyik partnerének és mint jól szervezett, progresszív államnak a jövőjét érinti.”³⁵ Miközben Tiszának a gazdasági és szociális problémákat, valamint a választójog kiterjesztését mérsékelt reformprogrammal megoldani remélő kísérlete ilyen meleg támogatásban részesült a *Times* részéről, a miniszterelnök január 15-i miskolci beszéde, amely állást foglalt az állam „egységes magyar nemzeti jellege” mellett, nem váltott ki ellenvetést.³⁶

A választások előestéjén a *Times* vezércikkben foglalkozott az esélyekkel.³⁷ Az „1867 óta a leghevesebb választási kampány” beszédei „megmutatják a magyarok született politikai ösztöneit, habár a lázongások és az ismétlődő vérontások azt is jelzik, hogy ezt az ösztönt a néptömegekben még távolról sem fejlesztették ki eléggé”. TISZA eljárásának alkotmányossága tekintetében nem kíván

31. *TT*, 1904. dec. 17. 9. l. Az utalás Tiszának a hagyományosan ellenzéki Marosvásárhelyt mondott beszédére vonatkozott.

32. *TT*, 1904. dec. 19. 9. l.

33. *TT*, 1905. jan. 5. 3—4. l.

34. *TT*, 1905. jan. 7. 5. l.

35. *TT*, 1905. jan. 10. 4. l.

36. SETON-WATSON híres könyvében éles kritikát gyakorolt e beszéd fölött. *Racial problems in Hungary*. London, 1908. 198. l.

37. *TT*, 1905. jan. 24. 7. l.

állást foglalni, de hozzáteszi: „Nálunk az emberek igen meglepődnének, ha eljárása nem nyerne jóváhagyást, különösen arra való tekintettel, hogy a magyar parlament joggal büszke széles körű illetékességi körére, s hogy a magyarok alkotmányukat — hozzánk hasonlóan — élő képződménynek tekintik.” TISZA államférfiúi képességeinek kiemelése után a cikk kockázatosnak nevezi az ellenzék „magyarkodó nemzeti érzelmeinek” a modern politikára történő betű szerinti alkalmazását. Ha az győz, aki több jót ígér a magyaroknak, akkor APPONYI és követői sikerre számíthatnak, de a lap bízik a magyar választóközönségben, akik valószínűleg értékelni fogják TISZA férfias egyenességét, küzdenitudását, vezetésre termettségét. A vezércikk külön kiemeli a miniszterelnök miskolci állásfoglalását az intenzív kampányba kezdő Román Nemzeti Pártról, amelyben a miniszterelnök saját nemzetiségük ellenségeinek nevezte azokat a magyarországi román vezetőket, akik elfeledik, hogy „a független Románia fennállásának alapfeltétele, hogy itt mellette, a Duna völgyét uraló pozícióban egy olyan nagyhatalom legyen, amelynek politikájára a szabadságszerető magyar nemzet felfogása irányadó befolyást gyakorol”.³⁸ Ehhez viszont hozzátette a *Times* (bécsi tudósítóját idézve), hogy „néhány, az obstrukcióra szívesen hajló elszánt román” megjelenése a képviselőházban kijózanító hatással lehet majd az ellenzékre, így még az sem baj, ha a kormánypárt rovására szereznek mandátumot.

STEED a választásokat Budapestről figyelte. 26-án, a választások első (és döntő) napján ebédkor APPONYI még csak azt remélte, hogy az ellenzék nem veszít mandátumai számából, a néppárti RAKOVSKY pedig kijelentette, hogy ha a kormánypárt nem nyer el húsznál több helyet, az már győzelemnek számít.³⁹ Aznap este mégis a miniszterelnök társaságában tapasztalhatta, hogy a Szabad-
elvű Párt vereséget szenvedett. TISZA „nem mutatott semmi érzelmet, egyetlen bíráló szóval sem illette a koalíciót vagy a választóközönséget. Megtette, amit helyesnek tartott és kész volt alávetni magát a következményeknek”.⁴⁰ Bécs és London egyaránt megdöbbenve fogadta az eredményt és STEEDet is csak az vigasztalhatta, hogy DEÁK egykori választókerületében TISZA legyőzte „az ifjabb és kevésbé jelentős Andrásst”. A január 28-i tudósítás „kivételesen súlyos” helyzetről beszélt, míg a vezércikk kiemelte, hogy a budapesti művelt közönséggel szemben vidéken sikeres volt az a teljesen alaptalan vád, miszerint TISZA obstrukcióellenes kampányát Bécs sugalmazta. Elismerő szavakkal méltatta rövid miniszterelnökségét és sajnálkozott bukásán: „nem kevés hazafias magyar és rokonszenvező külföldi megfigyelő sajnálata kíséri lemondásakor.” Különösebb komplikációktól azonban még nem tartottak az angolok, ANDRÁSSY, esetleg APPONYI kormányalakítását várták. APPONYI a *Times* tudósítójának adott interjújában a választójog reformjában jelölte meg a győztes koalíció előtt álló legfontosabb feladatot.⁴¹

38. *Tisza István képviselőházi beszédei. III. 2. rész.* 386. l.

39. STEED: *Through thirty years. I.* 222. l.

40. Uo. STEED jellemző kis történetet beszél el a Budapesten talált hangulatról. A Hotel Hungáriába érkezve kérdésére a portás („egy intelligens, a világból sokat látott ember”) azt feleli, hogy nagyon rosszul állnak a dolgok, „az egész személyzet átállt a koalíció pártjára. Csak én és a főpincér maradtunk hűek Tiszához”. Másnap a pincér nem hajlandó neki felhozni a reggelihez *Az Újság* legújabb számát. „Az Tisza lapja, aki elárulta az alkotmányt. Egyetlen becsületes magyar sem nyúl hozzá. Önnek sem szabad kezébe vennie.”

41. *TT*, 1905. jan. 25. 9. l.

Pár nappal később STEED már az eredmény részletesebb taglására és fontos következtetések levonására is vállalkozott.⁴² Találón mutatott rá, hogy a Szabadelvű Párt negyven éven keresztül a választókerületekkel és a választójoggal való manőverezéssel, presszióval és vesztegetéssel tartotta magát uralmon, de „a Ház többsége nem képviselte az ország többségét, s még kevésbé a magyar népfaj többségét”, hiszen „a tisztán vagy túlnyomóan magyar kerületek többségét Kossuth-párti küldöttek képviselték”. A választás eredményéből STEED ekkor még nem a dualizmus tarthatatlanságát vonta le, hanem a kiegyezés olyan revízióját tartotta szükségesnek, amely megfelel a magyar nemzet többségét képviselő pártok kívánságainak. Minthogy az ellenzék lojális a királyhoz és nem kívánja az Ausztriához fűződő kapcsolat megszüntetését, a bécsi udvar nézeteinek kell fejlődniük. „1848 épp úgy halott, mint 1867, és 1905-nek egyesítenie kell a kettő legjobb vonásait egy új dualista állami jogviszonyban.” Ha a korona nem ragaszkodik dogmatikusan a régi viszonyhoz, akkor KOSSUTH Ferencsel és a Függetlenségi Párt mérsékelt elemeivel megegyezést lehet találni a szélsőségesek ellenében. A minimális program valószínűleg részleges gazdasági függetlenséget, a hadseregben a paritást és a magyar nyelvet, a diplomáciai képviseletet reformját és rendszeres budapesti udvartartást fog követelni. A *Times* tudósítója szerint sietni kell a megegyezéssel: „A magyarországi függetlenségi körökben előterjesztett különféle programtervezetek azt mutatják, hogy az elgondolások egyelőre még folyékony állapotban vannak. Rövidesen azonban ki fognak alakulni és megmerevednek...” STEEDnek ez a cikke véleménye fokozatos változásának egy érdekes szakaszát mutatja be. Az angol újságíró csak egy kérdésben volt dogmatikus: az általa reprezentált Anglia érdekeinek mindenek fölé helyezésében és az ezzel összefüggő németellenességben. 1905-ben még annyira bízott Ausztria — Magyarország önálló politikájának jövőjében, hogy korábbi 67-es, TISZA-párti és függetlenségi-ellenes nézeteit néhány nap alatt készségesen revidálta, amint úgy látta, hogy az adott pillanatban Magyarországot csak komoly engedményekkel lehet továbbra is az Osztrák — Magyar Monarchia szilárd oszlopaként megtartani — de még nem tudta, hogy a király nem hajlandó a kért engedményekre, még a választási eredmények után sem. Kész volt félretenni a magyar sovinizmus és APPONYI iránti kétségkívül őszinte ellenszenvét és lényegében véve a mérsékelt függetlenségi program elfogadását javasolta. Ebben minden bizonnal része volt KOSSUTH Ferencsel január 28-án folytatott hosszabb beszélgetésének is. „Úgy beszélt [ti. KOSSUTH], mint egy olyan közéleti férfi, aki teljes mértékben tudatában van annak, hogy elveinek és nevének a választásokon aratott győzelme milyen súlyos kérdéseket vet fel, és mint egy olyan politikus, aki őszintén igyekszik a dualista monarchiát megóvni egy komoly organikus válságtól. Közléseinek nagy része bizalmas volt, de minden indiszkréciónélkül el lehet mondani, hogy az Ausztria és Magyarország közötti személyes unió alatt nem ért teljes politikai különválást, sőt még gazdaságát sem.” A továbbiakban idézi a függetlenségi vezért, hogy ő maga nem ellenfele a koronának, közöttük egyedül apja és a detronizáció emléke áll, de emlékeztet rá, hogy 1848 tavaszán éppen apja védte meg Bécsben a HABSBURGOK trónját. STEED a nyilatkozat alapján sokat várt a király és KOSSUTH személyes találkozásától. Látható tehát, hogy a *Times* tudósítója ekkor az ellenzéki álláspont messzemenő figyelembevételével képzelte el a válság

42. *TT*, 1905. febr. 1. 4. 1.

megoldását. A hangsúly azonban nem a mérsékelt függetlenségi program elfogadásán volt, hanem a megegyezési alap megtalálásán. Ha az uralkodó elfogadta volna a győztes ellenzék kívánságait, úgy STEEDnek is jók lettek volna azok, de amint kiderült a király hajthatatlansága, STEED sem tartott ki mellettük.

KOSSUTHban amúgyis hamarosan csalatkoznia kellett. A könnyen befolyásolható politikus számos párthívének nem tetszhettek vezérüknek a perszónálunióról a *Times*ban megjelent szavai, ezért az ő nyomásukra KOSSUTH levélben tiltakozott STEEDnél szavai félreértése miatt. A tudósító másnap közzé tette KOSSUTH levelét, „nem minden sajnálat nélkül, minthogy nemigen fogja elősegíteni a válságnak egy olyan mérsékelt megoldását, amely egyformán kívánatos Ausztria—Magyarország mint nagyhatalom számára, valamint Magyarország és Ausztria számára külön-külön”.⁴³ KOSSUTH kifejtette, hogy „perszónálunió alatt teljes különállást ért, amikor csak az uralkodó közös és fennáll a kölcsönös védelem kötelezettsége, egy offenzív-defenzív katonai szövetséghez hasonlóan”. A gazdasági különállást úgy képzelte el, hogy vámszerződésben szabad forgalmat biztosítanak a magyar mezőgazdaság terményeinek Ausztria felé, az osztrák iparcikkeknek egy része pedig szabadon, másik része védővámval terhelve jöhetne be az országba. STEED ehhez hozzáfűzte, hogy ilyen egyoldalúan előnyös megegyezésbe nemigen menne bele a másik fél. Idézte egy vezető cseh politikus szavait: „Mi csehek sosem járulhatunk hozzá egy Ausztria és Magyarország közötti vámsorompóhoz, mert amint Magyarország vámmal terheli iparcikkeinket, a csehországi ipar, mint egy érett gyümölcs, Németország ölébe hullik.” Ez az érv érthető módon hatott a tudósítóra, mert beleillett saját felfogásába, ráadásul kiegészítette egy közelebbiről meg nem nevezett ausztriai német megjegyzését, mely szerint őket aggasztják a magyarországi események a legkevésbé, mert gazdasági és politikai jövőjük biztosítva van — értve alatta Németországot. STEED mégis bízott benne, hogy a magyarországi függetlenségi vezetőkkel is meg lehet értetni a merev álláspont lehetséges következményeit és azok aggodalmait, „akik remélik, hogy Ausztria—Magyarország még sokáig az európai béke és egyensúly alkotórésze maradhat”. Látható tehát, hogy STEED kereste azt az erőt, amely képes a Monarchiát megóvni a német hegemoniától, s csak idő kérdése volt, hogy ezt az erőt a nemzetiségekben találja meg. Egyelőre azonban még azon sajnálkozott, hogy a magyar Szabadelvű Párt tagjai nem érnek fel vezérükkel, aki túlbecsülte egy negyven éve hatalmon levő politikai szervezet morális kvalitásait. „Egy párt, amely válogatás nélkül éljenti kiáltott minden miniszterelnökre... az törött nádszál, ha egy államférfi rá akar támaszkodni, akár kormányon van, akár ellenzékben.”⁴⁴

Két nappal később a *Times* vezércikke is a válság nemzetközi következményeire hívta fel a figyelmet.⁴⁵ Az uralkodónak a Budapestre való elutazást és az ellenzéki vezérek helyszíni meghallgatását tanácsolta, de aggodalommal kommentálta a gazdasági önállóság gondolatát: Közép-Európa viszonyai közepette a gazdasági elkülönülés igen súlyos következményekkel járna (hivatkozott a cseh nézetekre), csak az ausztriai nagynémetek örülnének neki, aminek már jelét is adják. „Lehetséges, hogy Budapesten ezeknek a megfontolásoknak a megértésé-

43. *TT*, 1905. febr. 7. 3. l.

44. *Uo.*

45. *TT*, 1905. febr. 9. 7. l.

hez még némi képzelőerőre van szükség, de nem feledkezhetnek meg róluk azok, akik tudatában vannak, mennyire fontos politikai tényező Európában az erős és szilárd kettős monarchia.”

STEED számára egyelőre az egyetlen reményt a korona és a Függetlenségi Párt mérsékelt elemeinek a megegyezése jelentette. Ezért üdvözölte lapjában KOSSUTH bécsi meghívását. Még APPONYI iránti régi ellenszenvét is félretette, amikor reményét fejezte ki, hogy időnként meggondolatlanságokhoz vezető temperamentuma ellenére fel fogja használni presztizsét KOSSUTH megerősítésére „a hitványabb fajta” függetlenségek felelőtlen frakcióival szemben. „Ha nem, akkor féltő, hogy nemcsak KOSSUTH úr, de Magyarország is olyan úton fogja magát találni, ami veszedelmesen közel halad a szakadék széléhez.”⁴⁶ Úgy vélte, hogy a felelősség súlya kijózanítólag fog hatni a függetlenségi pártvezérekre. „Mennél hamarabb kerül Kossuth úr és Apponyi Albert gróf szembe a megoldásra váró súlyos problémákkal, annál nagyobb a valószínűsége egy kielégítő és mérsékelt megoldásnak.”⁴⁷ ANDRÁSSY sikertelen kormányalakítási tárgyalásai e reményeket hamarosan lelohasztották. STEED ezért egyedül a szélsőséges függetlenségeket hibáztatta, holott a király a mérsékelt függetlenségi álláspontot sem fogadta el, de a válság előidézéséért továbbra is a disszidensek vezérére hártotta a fő felelőséget: „Andrássy gróf most már több mint két hete szemlélheti a zűrzavart, amit ő is segített létrehozni.”⁴⁸ Közben az ausztriai németek ismételten szót emeltek Ausztriának a Német Birodalomba történő bekebelezése mellett, ami csak megerősíthette STEEDben a Monarchia létének és a dualizmusnak mint annak egyetlen elképzelhető formájának a szükségességét.

Február végén így a *Times* a helyzetet „szinte reménytelen”-nek nevezte és — feltehetően TISZA hatása alatt — a Lengyelországot katasztrófába vivő „liberum veto” magyarországi meghonosodását emlegette.⁴⁹ A márciusi megoldási kísérletekről, a király budapesti útjáról és az álláspontok fokozatos megmerevedéséről — amit STEED már előre megjósolt — a lap továbbra is részletesen beszámolt. STEED március 27-i kommentárjában⁵⁰ új elem jelentkezik: a koalíció álláspontja a jelen helyzetben rendkívül rövidlátó, de esetleg e mögött előrelátás rejlik: még FERENC JÓZSEF utódjának trónralépte előtt „acélbástyává akarják tenni a magyar hazát”, hogy szükség esetén legyen erejük szembeszállni FERENC FERDINÁND terveivel. Ez a motívum valóban szinte egészen nyíltan jelentkezett az ellenzéki érvelésekben, s bár STEED a *Neues Wiener Tagblatt*ra hivatkozva kétségbevonta, hogy a trónörökös újból meg akarná hódítani Magyarországot, a cikket egyúttal FERENC FERDINÁND és köre címére szóló figyelmeztetésnek is szánta, ha netalán mégis lennének ilyen elképzeléseik.

Miközben a *Times* lelkiismeretesen követte a válságnak a nyilvánosság előtt játszódoó eseményeit, egyelőre hallgatott azokról a hangokról, amelyek az osztrák—magyar viszony neuralgikus kérdését egy mesterségesen előidézett külpolitikai válsággal remélték megoldani. Az uralkodó, a hadsereg vezetői és a budapesti

46. *TT*, 1905. febr. 13. 3. l.

47. *TT*, 1905. febr. 14. 6. l.

48. *TT*, 1905. febr. 22. 5. l. A márc. 16-i számban ismét szemére vetette ANDRÁSSY-nak, hogy november 18-val kapcsolatban nem vállalta a pillanatnyi népszerűtlenséget és nem támogatta TISZÁT.

49. *TT*, 1905. febr. 24. 5. l.

50. *TT*, 1905. márc. 27. 3—4. l.

67-esek úgy vélték, hogy egy háborús fenyegetés, vagy akár háború esetén a magyar ellenzék ki fog józanodni és észreveszi a dualizmus megőrzésének szükségességét. Ez a nézet nem is volt alaptalan és az ellenzék 1914-es háborús lelkesedése igazolta is a számítást. STEED londoni főnökének, CHIROLnak beszámolt ezekről a nézetekről.⁵¹ KHUEN-HÉDERVÁRY elmondta neki: „Mindig arról próbálom őt (Ferenc Józsefet) meggyőzni, hogy ezekből a magyarországi bajokból addig nem fogunk tudni kilábolni, amíg nem produkálunk egy olyan külpolitikai ügyet, amely érinti az Osztrák—Magyar Monarchia egészének érdekeit. Ekkor és csak ekkor fogják a budapestiek megérteni, mennyire szorosan össze vannak fonódva érdekeik Ausztria érdekeivel. Megkérdeztem, hogy a Balkánra gondol-e, mire bólintott.” Az olasz nagykövetség szerint a balkáni terjeszkedés híve KHUEN-HÉDERVÁRY, TISZA és BURIÁN (a közös pénzügyminiszter, Bosznia-Hercegovina kormányzója), de GOLUCHOWSKI ellenzi, csakúgy mint egyes monarchiabeli lengyel körök Oroszország elleni terveit.⁵² Az olasz—osztrák háborút STEED a két fél katonai felkészületlensége miatt lehetetlennek tartotta, de azért elhatározta, „a húsvéti ünnepek alatt Innsbruckból Tirolon keresztül leszaladok Veronába és megnézem, mi folyik a határ két oldalán”.⁵³

Ebben az időben STEED is úgy értékelte a magyarországi konfliktust, hogy itt a Grossmachtstellung messzetelektől hívei állnak szemben a kishatalmi nemzeti önállóság rövidlátó nacionalistáival.⁵⁴ A március végi megegyezési kísérletek kudarcáért egyértelműen a koalíció szélsőségeit, „a hivatásos obstruálókat” tette felelőssé.⁵⁵ Kezdetől fogva arra törekedett ezért, hogy a koalíció „mérés-kelt” és „szélsőséges” tagjait különválassa, s az előbbieket (esetleg éppen a kritikával) rávegye a vitatott katonai követelések félértételére és a kormányalakításra. A *Times* szerkesztői — mint a későbbiekből látni fogjuk, minden bizonnyal CHIROL — tudósítójuknál tovább mentek a koalíció álláspontjának részleges méltánylásában. Ezt mutatja az április 17-i vezércikk,⁵⁶ amely egyben a brit uralkodó osztályok magyarság-képének is jó összefoglalója.

„Az európai kontinensen nincs még egy nép, amely állandóbb jelleggel bírta volna az angolok rokonszevét és tiszteletét, mint Magyarország népe. Kivívták csodálatunkat és élvezték erkölcsi támogatásunkat azokban a küzdelmeinkben, amelyeket az Osztrák—Magyar Monarchia keretei között alkotmányos szabadság ősi jogáért vívtak és azoknak az intézményeknek a kifejlesztéséért, amelyek szabályozott szabadságjogaiknak bástyái és egyben szervei. Régi barátságot és őszinte figyelmet érzünk e lovagias nép iránt, amely hitünk szerint a miénkhez hasonló politikai eszméket vall,

51. STEED levele CHIROLhoz, 1905. márc. 27. PHS Papers.

52. Ezeknek lényege Orosz-Lengyelország fellázításával egyidejű támadás Oroszország ellen, a balti tartományok átengedése Németországnak, amely cserébe lemondana lengyel területeiről, így Habsburg-fennhatóság alatt létrejöhetne a lengyel egység. „Plunkett [az angol nagykövet] véleménye szerint az ötlet eszelős lengyel örültség, de azt mondja, a lengyeleknek annyira megtetszett, hogy szembefordultak Goluval, aki hallani sem akar róla. Szegény Golunak így el kell viselnie a fentemlített magyar trió ellenségességét, lengyel honfitársai haragját és a császár leánya, Mária Valéria főhercegnő intrikáit, aki szerint Golu nem eléggé katolikus. Szegény Golu, aki pedig jámborabb a pápánál!” STEED fenti levele.

53. STEED a tervezett utat április végén le is bonyolította.

54. *TT*, 1905. márc. 28. 5. l.

55. *TT*, 1905. ápr. 3. 3. l. és ápr. 4. 5. l.

56. *TT*, 1905. ápr. 17. 9. l.

éppen ezért figyeljük rendkívüli aggodalommal és nyugatalansággal a budapesti nagy alkotmányos válság menetét. . . . Reméljük, hogy rövidesen felülkerekedik náluk az a gyakorlati ösztön, amely az önkormányzatra való hagyományos képességgel született népeket megkülönbözteti az ilyen örökséggel nem rendelkezőktől, s a magyarok olyan működőképés kompromisszumot kötnek királyukkal, amely érintetlenül hagyja szabadságjogaikat és biztosítja számukra azokat a komoly előnyöket, amelyek együtt járnak azzal, hogy az egyik legrégebb és legnagyobb európai állam integráns elemét alkotják.”

Ebben a felfogásban még az európai egyensúly kulcsát Ausztriában látó axióma találkozik a magyar nép melletti hangzatos, lényegében a két uralkodó osztály kölcsönös rokonszenvét kifejező megnyilatkozással. A vezércikk ezután hasonló hangnemben sürgeti a gyors megegyezést, lényegében a koalíciós követelések kényszerű, ideiglenes feladása alapján.

„Valamennyi párt államférfiai részéről, akinek szívügye Magyarország mint egy szabad és haladó királyság tartós jóléte és annak a hírnévnek a megőrzése, hogy az ország az alkotmányos kormányzat modellje, ideje annak tettekkel való bizonyítása, hogy elveik feláldozása nélkül céljaik közvetlen elérését alá tudják rendelni a pillanatnyilag biztosítható praktikus megoldásnak.”

Az APPONYINAK tulajdonított felirati javaslatban lehetőséget is látnak egy ilyen megegyezésre. Az alkotmányos finomságok megítélését elhárítják a külföldi megfigyelőtől, de erőteljesen támogatják a választójogi reform gondolatát: „A jelenlegi választási rendszer közismerten elavult.” A feliratnak a gazdasági különválást követelő részével kapcsolatban kifejezésre juttatják azt az angol aggodalmat, amit a bomlófélben levő svéd—norvég unió példája vészesen megerősíteni látszott, hogy a szélsőséges magyar követelések teljesítése a Monarchia felbomlásához vezetne. „A csupán dinasztikus kapcsolat nem tudná sokáig együtt tartani Ausztriát és Magyarországot, ha Magyarország saját nemzeti hadsereggel, külön vámterülettel és hitelrendszerrel rendelkezne.” A *Times* érvelése az önálló Magyarország gyászos perspektívájának felvázolásával zárul: „Ausztriától leválva Magyarország azonnal egy másodrangú vagy harmadrangú hatalom szintjére süllyedne, amely ugyan rendelkezhetne a kedvére való nemzeti intézményekkel, de nemzeti függetlensége és helyzete azoknak az erős és agresszív szomszédoknak az irtalmától függene, amelyek éhesek a területekre és a kereskedelemre, miközben sem otthon, sem határaikon túl nem becsülik sokra az alkotmányos szabadságjogokat.”

Mind STEED, mind a *Times* azonosította magát FERENC JÓZSEF álláspontjával, aki a katonai követelések elejtéséért, az önálló vámterület követelésének a következő gazdasági kiegyezésig történő elhalasztásáért és a hadseregfejlesztési összegek és újoncok megajánlásáért cserébe a belpolitikában szabad kezét kínált a koalíciónak, nem utolsó sorban a nemzetiségek kérdésében. STEED jól látta, hogy a koalíciós vezérek hajlanának is egy ilyen megegyezésre, de „foglyai azoknak a szélsőséges tételeknek, amelyeket mostanáig ők hirdettek a tömegeknek” és félnek saját társaiktól.⁵⁷ Persze e „szélsőséges” követeléseket STEED is hajlandó volt akceptálni, de látva FERENC JÓZSEF ellenkezését, nemcsak ennek praktikus figyelembevételétől vezérelve foglalt állást a katonai követelésekkel szemben, hanem a Monarchia soknemzetiségű voltánál fogva is. Nem mintha ekkor már elvi

57. *TT*, 1905. máj. 20. 7. l.

kifogásai lettek volna a magyar vezényszó mögött rejlő sovinizta, magyarosító irányzattal szemben — a magyarországi nemzetiségi viszonyok pontos ismerete ellenére nincs nyoma, hogy ilyen nézet felmerült volna nála —, hanem mivel ez a Lajtántúl népeinél is hasonló követeléseket eredményezne, s „szinte lehetetlenné tenné a kettős monarchia egybetartását”.⁵⁸

Az ügyvezető FEJÉRVÁRY-kormány tervével kapcsolatban STEED ismét a koalíció merevségét hangoztatta, amiért nem vállalta el a kormányalakítást és az ország — a koalíciós programban nem szereplő — problémáival való foglalkozást. Idézi egy „gazdag tapasztalatokkal rendelkező hazafias magyar barátját”:

„Nincs nekünk másra szükségünk, mint a magyar vezényszóra, amikor az ország kulturálisan elmaradott és a civilizált haladás annyi kelléke hiányzik? A jelenlegi bajok — úgy tűnnek — a dinasztiaival szembeni ifjú heveség eredményei, ugrást jelentenek a sötétbe. Néhányan kezdték el mindezt, de egyre nagyobb tömeg támogatja, akik túl akarják szárnyalni vezéreiket és mindenkit terrorizálnak, aki más véleményen van. . . . El sem tudja képzelni, milyen despotizmus uralkodik itt a politikai ellenfelekkel szemben. . . .”⁵⁹

STEED nem nevezhette meg az idézet forrását, a budapesti egyetem neves orientalista professzorát, VÁMBÉRY Armin. VÁMBÉRY levelének nem idézett részei még keményebben bírálják „a könnyelmű és meg gondolatlan hazafiakat . . . Apponyit, Andrássyt, Kossuthot, Bánffyt és társait”. Minden tekintetben egyetértését fejezi ki STEED kommentárjaival. Honfitársai „könnyen befolyásolható gyermekek, akikből hiányzik az ítélőképesség és a képzettség, de ennek ellenére állandóan hengegnek politikai érettségükkel, és a megalomániától sarkalva minden mérlegelés nélkül belevetik magukat a legsúlyosabb kérdésekbe”. VÁMBÉRY a katonai követelések mögötti sovinizta célokra is rámutatott, egyben utalva ezek eleve kudarcra ítéltségére. „Magyarosítani akarják a hadsereget, hogy ennek segítségével azután elmagyarosítsák a nemzetiségeket. Elfelejtik, hogy a magyarokat több mint száz éve németül vezénylik, de a mi ‚paraszt emberünk’ mégsem tanulta meg a német nyelvet.”⁶⁰ Az nem derül ki a levélből, hogy VÁMBÉRY hogyan vélekedett 67-ről és Tiszáról, akinek a neve feltűnő módon hiányzik a bírálat névsorából. STEED egyetértett VÁMBÉRYval, aki az 1905-ös Magyarországot egy nagy bolondokházának nevezte, s így tájékoztatta az új budapesti brit főkonzult, F. S. CLARKE-ot is: „Mondtam neki, hogy a magyarok jó fiúk, de pillanatnyilag nagyon kevesen vannak közöttük, akik saját ügyeikben világosan látnak.”⁶¹

Június 7-én a norvég parlament kimondta az ország elszakadását Svédországtól. A *Times* részletesen követte a szakításba torkoló svéd—norvég válságot is, s a magyarországi fejleményekkel kapcsolatos aggodalmait kétségkívül csak erősíthette ez a példa. STEED a hasonló bécsi érzelmekről számolt be igazgatójának: „Errefelé az embereknek reszket a lábuk a félelemtől, hogy a magyarok utánozni találhatják a norvégokat és leteszik a trónról Ferenc Józsefet.”⁶² Ezt az

58. *TT*, 1905. máj. 24. 5. l.

59. *TT*, 1905. jún. 3. 7. l.

60. VÁMBÉRY Armin levele STEEDhez, 1905. máj. 31. *PHS Papers*.

61. STEED levele HAMPELNÉ PULSZKY Polyxénához, 1905. jún. 3. OSZK Kézirattára, Fond VIII/2698.

62. STEED levele Moberly BELLhez, 1905. jún. 8. *PHS Papers*.

aggodalmat osztotta a *Times* június 22-i *Skandinávia és Ausztria—Magyarország* c. vezércikke is.⁶³ Őrütségnek minősíti, hogy a FEJÉRVÁRY-kormánnyal szembeni „nemzeti ellenállást” hirdető június 21-i BÁNFFY-javaslatot a magyar parlamentben „Éljen Norvégia!” kiáltásokkal fogadták, majd rámutat, hogy Ausztria—Magyarország esetében a norvég példa követése igen súlyos következményekkel járna, harc nélkül nem menne, márcsak azért sem, mert az osztrákok a magyaroknál sokkal jobban tisztában vannak az esetleges elválás hátrányos következményeivel. A lap veszedelmes tendenciának tekinti, hogy Magyarországon erősen csökkent az uralkodó iránti tisztelet, s hogy a parlament a királyi elnapolás után is együtt maradt.

A koalíció bosszúsan tapasztalta, hogy külföldön sem a hivatalos körök, sem a független sajtó nem támogatják álláspontját.⁶⁴ Szócsövük, a *Budapesti Hírlap* az ellenzék küzdelmét rendszeresen az 1849 utáni osztrák abszolutizmus elleni harchoz próbálta hasonlítani. Ennek jegyében felidézte az 1861 és 1866 között a *Times*ban Magyarországgal kapcsolatban megjelent, az uralkodó politikáját bíráló cikkeket, és kifejezte az óhajt: „Vajha a külföld megértené a magyar nemzet legitim álláspontját s ebben a szellemben fogná föl s ismertetné a magyar alkotmányosság küzdelmét...”⁶⁵ STEED részletesen ismertette a *Budapesti Hírlap* cikkét, majd rámutatott 1905 és a kiegyezés előtti helyzet összehasonlításának abszurd voltára: „az ilyen eljárásból kiérződik az a megdöbbentő, de előre kitervelt ügyeskedés, amely a magyar nép jelenlegi vezetői egész magatartásában egyike a legkevésbé bizalomkeltő vonásoknak.” Mielőtt megértést várnának külföldön, előbb nekik maguknak kell megérteniük a Monarchia európai szerepét és az ezzel járó felelősséget.⁶⁶

STEED nem fűzött sok reményt a június 18-án kinevezett FEJÉRVÁRY-kormány működéséhez.⁶⁷ Június 29-i cikkében megismételte, hogy változatlan formában már nem lehet visszatérni a 67-es alaphoz, ezért állást foglalt „az 1867-es megállapodás szenedélymentes revíziója” mellett, előbb azonban „a felelős magyar vezetőknek fel kell hagyniuk félig durcáskodó, félig hetvenkedő magatartásukkal”.⁶⁸ STEED ekkor még a magyar országrész súlyának további erősödését sem ellenezte, és éppen a magyar uralkodó osztályokat érő előnyök ismeretében tartotta őrütségnek a koalíció merevségét. Tiszának pártja június 21-i értekezletén elmondott beszédét is a dualizmus perspektíváit kiemelve kommentálta: „Magyarország kövérre hizott a dualizmus idején... Politikai túlsúly a kettős

63. *TT*, 1905. jún. 22. 9. l.

64. Utólag is panaszkodik erről APPONYI: *Emlékiratai. II. 1899—1906.* Bp. 1934. 179. és k. l. Ennek okát a magyaroknak tévesen tulajdonított elszakadási törekvésekben és a kizárólag Bécsből származó információkban látja, vagyis harminc év múltán sem változott véleménye.

65. *Budapest Hírlap* (továbbiakban BH), 1905. jún. 26. 1—2. l.

66. *TT*, 1905. jún. 29. 5. l.

67. *TT*, 1905. jún. 3. 7. l. kifejti, hogy egy katona kinevezése nem fogja elősegíteni a kedélyek megnyugtatótását, jún. 16-án pedig az új kormány megszületésében egy hevesebb küzdelmi szakasz kezdetét látja. „Fejérváry báró a király iránti odaadásból kész volt feláldozni fényes múltját és szembenézni a közmegevetéssel, ez a körülmény azonban nem változtat azon a tényen, hogy Magyarországon nála kevésbé alkalmas személyt nem is lehetett volna találni a béke megteremtésére.” Vitézsége és hazafisága ellenére ő „feketesárga”. *TT*, 1905. júl. 8. 7. l.

68. *TT*, 1905. jún. 29. 5. l.

monarchiában, sőt szinte az egész Balkánon, a nemzeti ipar fokozatos kifejlődése és versenyképessé válása, növekvő befolyás a hadsereg fölött s ezen keresztül Magyarország nem-magyar népei fölött — mindez egy karnyújtásnyira volt a nemzettől, és mindezt készek elvetni a vezényleti nyelv fantomjának érdekében.”⁶⁹ STEED ugyan eltúlozza a kilátásokat, de ennél figyelemreméltóbb, hogy amikor teljesen egyetért TISZÁVAL az elmúlt 30 év értékelésében, egy szava sincs — egyelőre — e 30 év mulasztásairól, azokról a társadalmi problémákról, amelyek éppen e fejlődés következtében egyre nagyobb erővel törtek a felszínre. Pontosan ez az időszak, 1905. április—május—június, példátlan méretű sztrájkmegmozdulásokról nevezetes, de a *Times*ban megjelent tudósítások minderről egy szót sem ejtettek. A társadalmi kérdésekben STEED korántsem volt az az elfogulatlanul szemlélő kívülálló, aminek feltüntette magát. Ezek után már egyáltalán nem meglepő, hogy a pár év múlva olyan élesen nemzetiségbarát és magyarellenes tudósító ekkor még teljesen helyénvalónak látja a magyar hegemoniát. FEJÉRVÁRY július eleji békekísérletének ismertetésekor sem emelt kifogást a magyarosító szándékokkal szemben, amikor idézte az új miniszterelnök szavait, hogy a korona kész a koalíció követeléseinek 9/10-ét teljesíteni, „Magyarország belső ügyeiben, így a nem-magyar népek magyarosításában kész szabad kezét engedni a koalíciós minisztériumnak. Amint a magyar kormány az iskolák segítségével elterjeszti az egész országban, könnyű lesz a magyar nyelvet tenni meg a szolgálat és a kiképzés nyelvévé valamennyi Magyarországról származó ezrednél”.⁷⁰ Ez ugyan még nem vezetett volna a nemzetiségek elmagyarosításához, amint erre VÁMBÉRY is rámutatott levelében (és amire épp elég bizonyíték van azóta ellenkező oldalról), de STEED célja éppen a koalíció meggyőzése volt, hogy céljait a királynak tett engedmények nem fogják meggátolni. Különben is számára a Monarchia nemzeti-ségi kérdésének csak a brit külpolitika érdekei szempontjából volt jelentősége. Ekkor még a hagyományos német—osztrák és magyar hegemoniát látta a Németországgal szembenálló brit külpolitika számára a legkedvezőbbnek. Még bizott az önálló külpolitikában, s ezt a hitét csak alátámasztva látta, amikor a *Neue Freie Presse* egyértelműen visszautasította Németország felkínálkozását a Monarchia belső bajainak megoldására.⁷¹ Ugyanezért fogadta örömmel a koalíciót támogató *Budapester Tagblatt* június 18-i cikkét az európai egyensúlyról. Ez Németország hegemoniára való törekvését az egy évszázaddal korábbi francia kísérletekhez hasonlítja, s hangoztatja, hogy az ilyesmi mindig szembetalálja magát Angliával. A koalíciós lap hozzáteszi: „meg kell mondanunk, nem rokonszenvezünk azzal az elgondolással, hogy egyetlen hatalom ilyen erős legyen, még akkor sem, ha ez a hatalom a mi legjobb barátunk. Az elmúlt két-három évszázad bizonyítja, hogy a Habsburg Monarchia számára az európai egyensúly a legkedvezőbb.” Az egyensúly érdekében a *Tagblatt* kívánatosnak tartja, hogy Oroszország mielőbb bontakozzon ki távol-keleti nehézségeiből.⁷² A Függetlenségi Párt hagyományosan oroszellenes külpolitikai tradíciói fényénél ez az álláspont újszerűnek tűnik, bár

69. *TT*, 1905. jún. 23. 5. l.

70. *TT*, 1905. júl. 5. 4. l.

71. *TT*, 1905. júl. 1. 6. l. A Monarchia és Németország viszonyának kérdése, így a STEED által remélt leválaszthatóság realitása külön tanulmányt igényel.

72. *TT*, 1905. jún. 21. 5. l.

inkább csak jelzi azt a külpolitikai útkeresést, ami a világháborúig végigkíséri az egész hagyományos ellenzékét.⁷³

Már a *Budapesti Hírlap* június 26-i cikke is jelezte, hogy a koalíciót mennyire kellemetlenül érinti a *Times* — és ennek nyomán a brit közvélemény egy jelentős részének — kritikus hangja. APPONYI ezért egy angol nyelvű levélben részletesen kifejtette a koalíció álláspontját, amit a szerkesztőség le is közölt. A terjedelmes, két és fél hasábot megtöltő írás az angol és magyar alkotmány hasonlóságának hangoztatása után kifejti, hogy a hadügyi követelések jogosak és ezekhez a választóktól kapott megbízatás értelmében a koalíció köteles ragaszkodni, majd kategorikusan tagadja, hogy a magyarok a norvég példát akarnák követni. A külföldi közvélemény szerinte téves helyzetmegítélését a Bécsben székelő és az ottani légkört magukba szívó tudósítók számlájára írja, de „Magyarország bízik benne, hogy kellő felvilágosítás után a jelenleg szisztematikusan félrevezetett [brit] közvélemény melléje fog állni”.⁷⁴ Egy ilyen támadás STEED újságírói talentumát csak inspirálta és kitűnő teljesítményre sarkalta, de CHIROLRA APPONYI nem maradt egészen hatás nélkül, ezért tudósítóját mérsékelt válasza szólította fel.

„Itt [ti. a *Times* szerkesztőségében] az a vélemény alakult ki, hogy ön kissé hajlamos a túlzott harciasságra és túlságosan könnyen foglal állást a felmerülő belső kérdésekben . . . A magyarok szerintem is rendkívül idegesítően viselkedtek. Sokkal kevesebb mentségük van az önfejű akcióra, mint a norvégoknak volt . . . Apponyi könnyen mondhatja, hogy nem akarnak szakítást, ezt mondták a norvégok is, s legalább ennyi őszinteséggel . . . Mégis mindent egybevetve nem szabad elfelednünk, hogy Magyarország mindig barátságot tanúsított irántunk, és a németosztrákok és a magyarok közül az utóbbiak több jogcímen igényelhetik részünkről az enyhébb megítélést.”⁷⁵

STEED válasza ugyancsak levél formájában jelent meg. Ebben megmagyarázza, hogy a vezénylet csak mintegy 80—90 szót érint, s ennél jóval fontosabb az ezrednyelv, ami mindig az ezred többségének a nyelve. A kiegyezési törvény pontos idézésével bizonyítja, hogy jogilag a királynak van igaza, s nem APPONYI-nak, tehát nem FERENC JÓZSEF tért le az alkotmányosságról, így nem jogos az angol alkotmányos érzületre apellálni. Végül megerősíti a magyarok iránti angol rokonszenv érvényességét, de figyelmeztet arra a veszélyre, amely német részről fenyegetné a két részre szakadt Monarchiát.⁷⁶ Érdekes, hogy a hagyományos angol érveléssel szemben, amely a magyarok előtt mindig az orosz veszély elsődlegességét hangoztatta, STEED csak Németországra hivatkozott. Ebben szerepe lehetett

73. A változatos elképzelésekre l. DOLMÁNYOS István: *L'idée d'une alliance hungaropolono-tchéque contre les Habsbourg, en 1905.* = *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Historica. Tom. VI.* (1964) 147—152. l.

74. *TT*, 1905. júl. 1. 7. l. — APPONYI angol levele egyébként nem volt elszigetelt akció, ugyancsak írt a berlini *Tag*-nak is, KOSSUTH pedig a francia *Revue Bleue*-ben értkezett hasonló céllal.

75. CHIROL levele STEEDhez, 1905. júl. 6. *PHS Papers. Vö. Times History, III.* 476. l.

76. „Az angol véleményeknek valóban kívánniuk kell Magyarországnak mint független alkotmányos államnak a lehető legteljesebb kifejlődését és a magyar nyelv elterjedését, amennyiben ezzel nem követnek el igazságtalanságot a nem-magyar népekkel szemben. Egy különálló Magyarország azonban, amely csak saját kertje művelésével van elfoglalva, és nem néz át a kerítésen, hogy különálló létének politikai és földrajzi viszonyait nem aknázza-e alá Ausztria meggyengülése és Németország gazdasági és politikai befolyása alá kerülése — egy ilyen Magyarország iránt az angol közvélemény legfeljebb szánalmat érezhetne.” *TT*, 1905. júl. 8. 5. l.

annak, hogy az oroszországi forradalom és a Japántól elszenvedett vereség az európai hatalmak szemében erősen csökkentette a cári birodalom súlyát, de a beállítást az egyelőre még távoli angol—orosz *entente* szellemével is összefért.

A *Times* általában erőteljesen megvédte tudósítóit, ha külső támadás érte őket, az APPONYIVAL folytatott vitában azonban a lap nem állt teljes mértékben STEED oldalára. A július 8-i vezércikk fontos dokumentuma mind a pillanatnyi válság, mind a korabeli magyar történelemszemlélet kortársi brit megítélésének.⁷⁷ „Az angol olvasók minden biztonnal figyelemmel olvasták ezt a szerzőjénél és tartalmánál fogva egyaránt nevezetes levelet. A magyarországi küzdelemmel kapcsolatban tisztázott néhány félreértést. Felidézte egy olyan alkotmány történetét, amely az angolra emlékeztet.” Megmutatta, hogy a jelen vita igen régi keletű. „Kitűnő levelében Apponyi gróf nem volt egészen igazságos a budapesti események alakulásának brit megfigyelőivel szemben. Ezek a megfigyelők tudják és egy pillanatra sem feledik el, hogy Magyarország mindig is független, szuverén hatalom volt, saját alkotmánnyal, s bár Ausztriával közös az uralkodója, szuverén jellegzetességeit sosem veszítette el. Időnként kísérletek történtek az országnak egy egységes Osztrák Birodalomba való bekebelezésére, hogy csupán bizonyos kiváltságos jogokkal rendelkező tartományként kezeljék. Angol részről látták a magyar államférfiak ezekkel szembeni ellenállását és általában rokonszenveztek velük.” Ha elvek védelméről lenne szó, most is APPONYI mellé állnának, de itt olyan gyakorlati kérdésről van szó, ahol ez nehéz lenne. „Az angolok úgy vélik, hogy a hadsereg az utolsó intézmény, ahol a nacionalista érzésnek helye van.” Ausztria—magyarországi tudósítójuk levele egyébként is tanúsítja, hogy csak kb. 100 vezényszórol folyik a vita, ráadásul a magyar igények teljesítése hasonló kívánságokhoz vezetne a többi nemzetiség részéről is. APPONYI általában véve kevésbé meggyőző a jelen vitáról szólva. „Az 1904 óta lejátszódó események higgadt tanulmányozása azt mutatja, hogy az a józan politikai érzék, amelyet joggal szoktak a magyar államférfiaknak tulajdonítani, néha cserbenhagyja őket, mert különben a parlament emlékezetes június 21-i ülése másként zajlott volna le.” Még ha alkotmányjogilag APPONYI igaza is lenne — márpedig a lap tudósítója itt is komoly ellenérveket hoz fel —, nem ez a lényeges, hiszen forradalmi lépéseket az alkotmányos formák aprólékos betartásával is lehet tenni, mint Norvégia példája is mutatta. „A vita legaktuálisabb kérdését” Apponyi levele végén érinti, amikor tagadja az elválás szándékát, de a többség cselekedetei és szavai ezt nem mindig támasztották alá, márpedig a Monarchia fennmaradása „létfonosságú az európai béke stabilitása és a két partner jóléte szempontjából”. A *Times* a vitát — ahogy tudósítója is mondotta — nem feketesárga, de nem is pusztán magyar szemszögből nézi, hanem a tágabb osztrák—magyar szemszögből. A két fél vitáját felhasználhatják a fenyegető külső erők, „akiket nem érdekelnek az alkotmányos formák és precedensek . . . A magyar hazafi túlságosan hajlamos azt hinni, hogy hazája egyetlen komoly ellensége Bécs”.

„Apponyi grófort biztosíthatjuk, országa nehézségei angol részről megértéssel találkoznak. Sok régi kapocs van a két ország között. A magyarok nem felejtették el Anglia 1848—49-es magatartását, de mi sem felejtettük el, hogy a búr háború idején

77. *TT*, 1905. júl. 8. 11. l. — A *Times* története is kiemeli, hogy „a vezércikk nem állt világosan a bécsi tudósító mellé . . . de elfogadta válaszában következtetéseit”. *Times History III*. 476. l.

Anglia a magyar nép soraiban igaz barátokra lelt, amikor pedig kevés ilyen akadt. Az angol közvélemény ezért természetesen elfogult Magyarország javára. Csodáljuk államférfiainak politikai képességeit és ösztöneit, nem utolsósorban az olyan emberek magatartását, mint Deák, e tipikus magyar, vagy Andrássy, aki támasza volt annak a szervezetnek, amelyet mot veszélyeztetnek, vagy talán már meg is döntöttek." Lehet szó 1867 „komoly revíziójáról”, amely kellő mértékben tekintetbe veszi a magyar nép érzékeny pontjait, „de szinte megvetőleg visszautasítani a miniszterelnöknek a rendezés érdekében tett múlt heti javaslatait, veszélyeztetni egy olyan kapcsolatot, amelynek bázisán Magyarország hihetetlenül fejlődött, nem nyújtani világos és megvalósítható alternívát, a következményekkel látható módon nem törődve egy olyan nemzeti célt kergetni, amelyet az előző generációk ésszerű módon korlátoztak, és esetleg magát az ország létét kockáztatni egy olyan nemzeti érzület kedvéért, amely inkább a formára vonatkozik, mint a tartalomra — mindezzel olyan súlyos felelősséget vállalnak magukra Fejérváry báró ellenfelei, amelynek a jogosságát eddig még nem tudták igazolni”.

Az idézett vezércikk minden eddigi állásfoglalásnál világosabban szögezi le azt az angol álláspontot, ami az egész krízis alatt változatlan maradt: a magyar és az angol nemzetet (vagyis a két ország tradicionális uralkodó osztályát) a hasonló múlt (vagyis a hasonló nemzeti mítoszok) és a történelmi érintkezések kapcsolják össze, azonban Anglia csak bizonyos határig hajlandó támogatni a magyar nacionalizmust, mégpedig addig, amíg ez a Monarchia kereteit elfogadva igyekszik érvényesülni akár a birodalom másik felével szemben, akár a magyarországi nem-magyar nemzetiségek rovására, akár pedig a Balkánon. Ez az angol álláspont tökéletesen megegyezett TISZA István nézeteivel, de a koalíció vezetőitől sem állt távol, ezért talán érthetetlennek az utóbbiak makaességát mind STEED, mind CHIROL. Azért is furesznek találhatták angol részről a kormányváltás megtagadását, mert az angol kétpártrendszer példája lebegett szemük előtt és nem vették figyelembe sem az abszolút uralkodói hatalom monarchiabeli maradványait, sem a magyarországi ellenzék eltérő közjogi alapállását. Britanniában a kormányváltás hagyományosan nem jelentett nagyobb változást a politikai élet alapelveiben, s hasonló felfogást vártak a magyar koalíciótól is. Habár a januári választási eredmény angol reflexióiban expressis verbis nem szerepelt a parlamenti váltógazdaság kialakulásának üdvözlése, de több ízben is utaltak arra, hogy a Szabadelvű Párt a hosszú kormányzás alatt szükségképpen elkopott. Tiszánál is voltak jelei a hasonló felfogásnak, hiszen a választási vereség utáni hónapokban gyakran szinte várakozásteljesen hangoztatta, milyen pozitív ellenzéki szerep vár a szabadelvűekre a koalíció kormányváltása esetén.

A bécsi tudósító egészében véve meg volt elégedve a július 8-i vezércikk hangnemeivel és a maga részéről „elintéztnek” vélte APPONYIT. Magabiztosan írja budapesti barátainak: „Azt hiszem látták, hogy Apponyi Albert hat sich in der *Times* breit und sehr lang gemacht. A szombati számban megpróbáltam őt elfogadható méretűvé redukálni, de le merem fogadni, hogy sem a *Budapesti Hírlap*, sem a *Magyarország* nem lesz annyira becsületes, hogy hírül adja a választ. Mindenesetre azt hiszem, hogy egy időre elrontottam Apponyi angliai kisdéjéit. Van valami esély, hogy Kossuth Lajos némi gerincet tudjon plántálni Kossuth Ferencbe?”⁷⁸ A felkínált fogadást STEED elvesztette volna, mert a *Budapesti Hírlap* részletesen ismertette STEED választát, anélkül hogy polémiába bocsátko-

78. STEED levele PULSZKY Polyxénához, 1905. júl. 11. OSZK Kézirattára, Fond VIII/2346.

zott volna érveivel vagy a vezércikk megállapításaival. Csak a helytelen információkra tudott hivatkozni, amiért azonban nem az angol újságírókat hibáztatta, hanem a szabadelvű párt tagjait és politikusait.⁷⁹ Ebben az a gyakori magyar nézet tükröződött, hogy a magyarországi kérdésekben külföldi ember önállóan ügysem tud tájékozódni, így véleménye szükségképpen csak mások szócsöve lehet.

A *Times* hagyományosan terjedelmes levelezési rovatát vizsgálva feltűnő, hogy az 1904–06-ban igazán részletesen ismertetett magyarországi események szinte semmilyen olvasói visszhangot sem váltottak ki, legalábbis a lap nem közölt ilyen leveleket. Ez azt valószínűsíti, hogy a válság prezentálása meghaladta a szélesebb angol közvélemény ismereteit és érdeklődését. A ritka kivételek egyikét az APPONYI—STEED kontroverzia váltotta ki. C. R. ASHBEE, aki egy építkezési megbízás során járt Magyarországon, itteni tapasztalatai alapján levelében egyetért a magyar sajtó által előbányászott 1861-es *Times*-cikkekkel abban, hogy a Monarchia súlypontjának Magyarországra való gravitálódását jósolták. A válság okát azonban nem ebben az eltolódásban, hanem a pángermán („vagy felhígított formában pánosztrák”) törekvésekben látja, amelyeknek Magyarország mindenképp ellenáll. A magyar jingokat [a brit imperializmus lehangosabb híveinek neve], akik Mátyás birodalmáról álmodnak, nem kell komolyan venni, hiszen a többség nem ilyen agresszív. ASHBEE szerint számítani lehet arra, hogy a Monarchiát a pángermanizmus felbomlasztja, ez esetben pedig Németországgal szemben Magyarország egyszerre a brit politika sarkkövévé válik.⁸⁰

Júliusban a tehetősebb vagy befolyásos emberek félretették a politikát és elementek nyaralni. Így tett STEED is, ezért az elve megcsappant híryanagyban sem szerepel a magyarországi válság, kommentár nélkül maradt TISZÁNAK *Az Újság*-ban megjelent cikksorozata, a nyári nagy aratósztrájkok és a „nemzeti ellenállás” kibontakozása. A válságból új kiutat kereső belügyminiszter közben (július 27-én) felvetette az általános választójog bevezetésének a gondolatát (nagy zavart keltve a koalícióban), hogy a harcot a „nemzeti” síkról a *Times* szerint „a fontos társadalmi és gazdasági kérdések megoldása” felé terelje.⁸¹ Hogyan fogadta KRISTÓFFY ügyes húzását STEED? Angliában 1884 óta a választójog a 21 éven felüli férfiak jelentős részére kiterjedt és titkos volt,⁸² bár általánossá a férfiak részére is csak 1918-ban, a háború után lett. A választójog fokozatos kiterjesztése az angol uralkodó osztályok számára jól bevált, nem vezetett azonnali forradalmi változásokhoz, így érthető, hogy a *Times* a választójog kiterjesztését már KRISTÓFFY színreléptét megelőzően is indokoltan tartotta. STEED tisztában volt azzal, hogy az általános választójog magyarországi bevezetése komoly társadalmi és nemzetiségi kihatásokkal járna, és azt is tudta, hogy a javaslat „kínos helyzetbe” hozza a koalíciót, amely „sosem kívánta komolyan az általános, minden népfaj és nyelv számára egyenlőséget biztosító választójogot, habár gyakran kacérko-

79. *BH*, 1905. júl. 12. 4. l.

80. *TT*, 1905. aug. 24. 5. l.

81. *TT*, 1905. aug. 29. 3. l.

82. A KRISTÓFFY javaslatát ellenző magyar politikus számítása szerint Nagy-Britannia lakosságának 1/6-a rendelkezett választójoggal. HIERONYMI Károly: *A választói jogról*. Bp. 1912. 96. l. — Ennél valamivel kevesebbet, a felnőtt férfi lakosság 60%-ának választójogát mutatja ki 1910-re a mai angol szakértő. Henry PELLING: *Social geography of British elections*. London, 1967. I. fejezet.

dott a magyar érdekeknek megfelelő módon kiigazított választójogi reform gondolatával”⁸³ Nyílt állásfoglalás egy ilyen bonyolult kérdésben ellenkezett volna a *Times* hivatalos politikájával (a belső ügyekben csak a tények és irányzatok ismertetésére kell szorítkozni), ráadásul a terv igenlése szembefordította volna STEEDet azokkal a szabadelvű és mérsékelt koalíciós politikusokkal, akiket eddig ő a legkedvezőbben ítél meg. Első kommentárja ezért csak a tények bemutatására szorítkozott. „A férfiakra kiterjedő általános választójog erősen fenyegeti a 800 000 gentry-t, vagy másként az ősi magyar kismemességet, amelyet egyesek Magyarország gerincének, mások pedig veszedelmének tekintenek. Az általános választójog hívei szerint áldás lenne, mert új vért vinne a választóközönségbe és így új kérdéseket vetne fel az ország előtt, új szükségleteket tárna fel, valamennyi osztály előtt megnyitná a politikai hatalmat. Nem kevésbé hazafias, bár kevésbé demokratikus elemek úgy vélik, hogy a magyar arisztokrácia és földbirtokos osztály túlsúlya nélkül Magyarország nem létezhetne, és az általános választójogot elutasítják, mint sátáni eszközt. *Mindkét álláspont méltánylást érdemel.* [Saját kiemelésem.] A kettő harca ádáz lesz. A koalíció bármelyik oldalt is választja, vagy ha meg is próbálkozik egy középúttal, az bizonyosnak tűnik, hogy a most felvetett kérdés hosszú távon zavarólag fog hatni a meddő alkotmányos csűrés-csavarás mániájára, amely jelenleg uralja a közéletet.”⁸⁴ Mindenesetre STEED demokrata érzelmeire nem vet jó fényt, hogy az általános választójog bevezetésével fenyegetett koalíciónak azt tanácsolta, hogy sürgősen engedjen és vállalja a kormányzást, mielőtt még az ország közhangulata teljesen forradalmivá válna. „Ha ezt az alkalmat elszalasztják, úgy azokat, akik a demagógiának köszönhetőek felemelkedésükért, a demagógia terén túlszárnyalhatja egy olyan kormány, amelynek a parlamentben nincs semmi támasza, de az országban gyors ütemben talál mind több támogatót.”⁸⁵ STEEDet, mint mindig, most sem a politikai elvek irányították, hanem a külpolitikai érdekek, és a Monarchia presztízse érdekében tartotta annyira kívánatosnak a megegyezést, „a belharc egy újabb korszakának” elkerülését.⁸⁶

Mindenki kíváncsian várta FEJÉRVÁRY bécsi útjának eredményét, hogy az uralkodó hozzájárul-e az általános választójog kormányprogrammá tételéhez. Ez részben GAUTSCH osztrák miniszterelnök és GOLUCHOWSKI külügyminiszter ellenzése miatt maradt el, az „osztrák beavatkozás” viszont csak erősítette Magyarországon az általános választójog tábort. A kormány szeptember 12-i lemondása után a *Times* vezércikkben foglalta össze a FEJÉRVÁRY-minisztérium rövid pályá-

83. *TT*, 1905. aug. 29. 3. l.

84. *TT*, 1905. szept. 5. 3. l.

85. *TT*, 1905. szept. 8. 4. l.

86. Ugyanez a külpolitikai megfontolás magyarázza STEED felháborodását egy Berlinben megjelent pamflettel kapcsolatban, amely a szláv veszéllyel szemben Ausztriának a Német Császárságba történő beolvadását, Magyarországnak pedig egy HOHENZOLLERN herceg jogára alatti önállósodását javasolta. *TT*, 1905. szept. 5. 4. l. — A szálak BÁNYFYHOZ vezetnek, állapította meg szept. 13-án és 14-én, bár a koalíciós *Egyetértés*nek nemcsak a pamfletet, de az egész Hármasszövetséget elvető állásfoglalását örömmel nyugtázta. STEED szept. 19-én ismét visszatért a HOHENZOLLERN-pamfletre és ennek kapcsán elmarasztalta a magyar közéletet és a rendőrséget is, ahol ilyen írás forgalomba kerülhet. A hosszadalmas és nagy vihart kiváltó ügy vége az lett, hogy a szerzőt, ZIGÁNY Árpádot az esküdtszék felmentette.

futását, majd állást foglalt a választójog megreformálása mellett, ami majd kilendíti az országot a holtpontról. Mos már STEED is elkötelezhette magát az általános választójog mellett. A szeptember 15-én újból összeülő országgyűlés alkalmából Budapestre utazott és így szemtanúja volt a szociáldemokraták szervezete hatalmas választójogi tömegdemonstrációnak. Egyúttal láthatta, hogy a koalíció még nem vult meg kellőképp. Tudósításában KOSSUTHOT látná a legalkalmasabbnak a kibontakozás megteremtésére, csak neve megköti a kezét. Ezzel kapcsolatban találóan jegyzi meg. „Mi rejlik egy névben? Magyarországon minden.”⁸⁷ A koalíciónak az általános választójoggal kapcsolatos manőverezései mind jobban ingerelték STEEDET, aki sietett rámutatni magatartásuk ellentmondásos voltára: „a magyar politikusok szélsőséges sovinizmusukat össze tudják egyeztetni az osztrák segítség kegyes elfogadásával, ha e segítség megmenti őket az általános választójog bevezetésétől.”⁸⁸ A Bécsbe hívott négy koalíciós pártvezér útjától nem várt sokat, mert „e férfiak egyikében sincs meg a bátorság ahhoz, hogy felálljon és megmondja, hogy félrevezették az országot . . .” Különb is a Függetlenségi Párt többségének véleményét LENGYEL Zoltánnak a *Független Magyarországnak* megjelent cikke tükrözi, amely „az ügyvédek nemzetére” jellemző jogi rabulisztikával érvel az engedmények ellen. Pedig az ország jelenlegi kompromisszumellenes hangulata abból az agitációból fejlődött ki, amit az év eleji választásokon a függetlenségek reménytelenségükben, a kormányra jutással nem számolva kezdtek meg. Most már a király lemondását követelik, „de mérhetetlen könnyelműségükben arra egy pillanatra sem gondolnak, hogy kinek a javára és kiknek az érdekében”.⁸⁹ FERENC FERDINÁNDban STEED nemcsak a magyarellenest látta, hanem az anakronisztikus nézeteket valló klerikálist is.

Az erős hangú kritika fölött a koalíció sem térhetett simán napirendre. A *Budapesti Hírlap* válasza elárulta, hogy

„Nem minden célzat nélkül közöljük a tárcarovatunkban éppen most azokat a tanulságos cikkeket az angol nemzet és a királyi hatalom közt lefolyt százados küzdelemről. Tudjuk, hogyan végződtek ezek a harcok a királyi hatalom helyes korlátozásával, a szabad angol alkotmány kialakulásával és Nagy-Britannia világuralmával . . . Itt ugyanaz a nemzeti küzdelem folyik . . . Bizonyára tudja ezt a Times bécsi levelezője is . . . Ha pedig ő is tudja, akkor nem lehet megértenünk azt a silány és alantas fölfogást, amelyet az angol világlap e levelezője tanúsít, valahányszor a mi válságunkat tiszteli meg figyelmével és kritikai megjegyzéseivel . . . Közleményeinek kombinált két oldalát abban látjuk, hogy egyfelől velünk és ügyünkkel szemben egy, sem ő hozzá, sem lapjához nem méltó felületességet enged meg magának”, másfelől „szerelmi szolgálatot akar teljesíteni lapjában ama bécsi köröknek, amelyek igazságtalan, tendenciózus és felületes tudósításait sugalmazzák”.⁹⁰

Ez a vitastílus, vagyis az érvek helyett a jelzők halmozása, jellemző volt az egész koalíciós sajtóra. STEED tudósításaiban mindig voltak ellentmondásra ingerlő elemek, de a felületességet nem lehet felróni neki.

A megegyezést kívánó angol politika diktálta, hogy a szeptember 23-i audiencia előestéjén a *Times* — a belpolitikai be nem avatkozás dogmáját felfüg-

87. *TT*, 1905. szept. 16. 5. l.

88. *TT*, 1905. szept. 19. 3. l.

89. *TT*, 1905. szept. 21. 3. l.

90. *BH*, 1905. szept. 23. 5. l.

gesztve — vezércikkben szólította fel a koalíciót a kompromisszumra, az utolsó szalmaszál megragadására.⁹¹ A két fél azonban kölcsönösen félreértette a helyzetet és a másik oldal kapitulációjára számított. Az „ötperces audiencia” kudarcáról a lap vezető helyen, a külföldi hírek élén számolt be. Elfogadja, hogy a király ultimátuma talán túlságosan szókimondó volt, de megérti, hogy az uralkodó túrelme végét járja, miután a magyarok messze eltávolodtak DEÁKtól és ANDRÁSSYtól, „akik tudták, hogy az 1867-es paktum a poroszok sadowai győzelme nélkül sosem lett volna olyan kedvező a magyarokra nézve, s akik nem szűntek meg figyelmeztetni honfitársaikat, maradjanak hűek az egyezmény betűjéhez . . .” STEED végkövetkeztetése ismét csak az, hogy át kell alakítani a Monarchia két országa közötti viszonyt,⁹² de Sadowára tett utalása azt jelzi, hogy az átalakítást már nem olyan egyértelműen a magyar követelések alapján képzeli el, mint pár héttel korábban. Ugyanebben a számban a vezércikk a koalíciót elsősorban az uralkodóval való „makaacs szembeszállásáért” marasztalja el. Pedig FERENC JÓZSEF „talán az egész kérdést világosabban látja, mint bármely bécsi vagy budapesti politikus”. A *Times* az uralkodó országok fölötti szerepének hangsúlyozásával ismét a Birodalom egységéért emelt szót, de célzott arra a lehetőségre is, hogy egy megnagyobbodott választóközönség már nem bizonyos, hogy követni fogja Apponyit.⁹³ STEEDet a király szeptember 23-i álláspontja egyáltalában nem lepte meg, s csak örült, hogy a koalíciónak a király „megpuhításával” kapcsolatos illúziói most szertefoszlottak,⁹⁴ de a magyarországi általános felhördüléssel kapcsolatban komoly figyelmeztetéshez folyamodott. „A magyaroknak jóval több ellenségük van, mint gondolják. Habár bizonyos tekintetben nagyszerűek és szeretetreméltók, van bennük valami, ami könnyen megsérti a velük kapcsolatba kerülő más népek érzékenységét. Ausztria—Magyarország többi népe között nincsenek barátaik, és Európában Anglián, Olaszországon és talán Franciaországon kívül kevesen rokonszenveznek velük.”⁹⁵ A külföld a vezetők hibáit vagy bűneit a legtöbbször áthárítja az egész nemzetre, s még inkább elmondható ez, ha a nemzet jelentős része — félrevezetve bár, de követi a vezetőket. STEED kritikájának éle azonban egyelőre csak a dualizmus ellenfeleire, a perszonaluniót követelőkre irányult. Az angol újságíró meglehetősen jól látta, milyen ellentmondás rejlik e tábor látszólagos radikalizmusa, demokratizmusa és tényleges konzervativizmusa, sőt esetenként jobboldali radikalizmusa között, de a tényleges radikalizmus erőit a szeme előtt lezajlott szeptember 15-i nagy tüntetés ellenére sem akarta elfogadni.

A *Times* szerkesztőségének véleménye egy nem lényegtelen árnyalatban továbbra is eltért tudósítójától, amint ez a szeptember 28-i vezércikkben is megmutatkozott.

„Mi angolok büszkék vagyunk arra, hogy a magyar nemzet legjobb és legrégebb barátai közé számláljuk magunkat, s ezért örömmel figyeltük, hogyan nőtt befolyásuk a kettős monarchiában. Az 1867-es paktum óta mind nagyobb szerepet vittek Ausztria—Magyarország ügyeiben, sőt ha különbséget kell tennünk a császár—király két

91. *TT*, 1905. szept. 22. 7. 1.

92. *TT*, 1905. szept. 25. 3. 1.

93. *TT*, 1905. szept. 25. 7. 1.

94. *TT*, 1905. szept. 26. 3. 1.

95. *TT*, 1905. szept. 27. 3. 1.

országa között, úgy elmondhatjuk, hogy az osztrák–magyar politika kialakításában nekik több részük volt. Az anyagi bőség terén hatalmas előrehaladást tettek és most igen erős gazdasági pozícióval rendelkeznek a birodalmon belül.”

Ha lett volna türelmük, mostani igényeik ölükbe hullottak volna. Tisza és a korábbi ellenzék konfliktusának megítélésében a lap mindkét felet hibáztatja, míg FERENC JÓZSEF magatartásának egyes formai elemeit illeti enyhe bírálattal. Mégis a szerkesztőség úgy véli (és hozzátehetjük, hogy így vélte az akkori brit külpolitikai vezetés is), hogy a válságot előidéző belső kérdések az események esetleges külpolitikai következményei mellett csak másodlagos jelentőségűek. A Monarchia „olyan pótolhatatlan helyet tölt be Európában, magával létével oly sok ellentétes elemet tart nyugalomban, hogy csak a legsúlyosabb aggodalommal lehet szemlélni minden olyan irányzatot, amely egységét fenyegeti, vagy akár csak gyengítheti befolyását”.⁹⁶ A cikkben mindenekelőtt feltűnik annak hangsúlyozása — és ebben egyetértett STEED és főnöke —, hogy mennyire megnőtt Magyarország befolyása az egész Monarchia politikájára. Ebben a kérdésben az osztrák, a magyar és a külföldi történetírás talán sosem fog egyetérteni, részben mivel a befolyásnak olyan sok oldala van,⁹⁷ de a *Times* itt némileg a hatás kedvéért is eltúlozza a magyar befolyást. A Monarchia nemzetközi jelentősége és a magyar válság ennek való alárendelése kérdésében sem volt nagy nézetkülönbség a *Times*on belül, csupán a koalíció álláspontja iránt mutatott a szerkesztőség továbbra is valamivel több megértést. CHIROL magánvéleményében azonban tovább ment, mint amit a lapban közölt, és ezen azután élénk vita alakult ki a külpolitikai részleg vezetője és a bécsi tudósító között. CHIROL szeptember 29-én hosszú levélben próbálta megindokolni STEEDnek,⁹⁸ miért hagyta ki az utóbbi időben a lapban közölt tudósításaiból „egy-két meglehetősen agresszív jelzőjét”. Elismeri, hogy „a magyarok sok tekintetben csökönnyösen és ésszerűtlenül” viselkednek, de ahogyan FERENC JÓZSEF „a múlt szombaton a koalíciós vezérekkel bánt, az szerintem legalább annyira oktalan és provokatív volt”. Ezzel csak elidegenítheti a magyarokat, hasonlóan ahhoz, ahogy Oszkár király tette a norvégokkal.

„Norvégiában eredetileg csak egyetlen pártnak egy kis csoportja követelte a különválást. Azután ez a csoport fokozatosan elnyelte az egész pártot, végül a mozgalom átterjedt más pártokra is, s attól a pillanattól fogva az elszakadás elkerülhetetlen lett. Nekem úgy tűnik, hogy Magyarországon ugyanez a folyamat játszódik le, csak sokkal nagyobb sebességgel, s ha első lépésként talán nem is az elszakadás a cél, hanem a

96. *TT*, 1905. szept. 28. 7. l. A külpolitikai vezetés hasonló álláspontjára utal az 1905 közepén Bécsbe érkezett új angol nagykövet, GOSCHEN, valamivel későbbi véleménye: „... csak sajnálkozni lehet azon, hogy amikor a külső és belső események egyaránt azt igénylik, hogy Ausztria – Magyarország erős legyen, a birodalmat elgyengíti az a teljes káosz, amely abban a részben uralkodik, ahonnan a lakosság ismert képességeinél és szelleménél fogva éppen a legnagyobb erőt kellene meríteni.” GOSCHEN jelentése GREY külügyminiszterhez, 1906. febr. 8. Ezt a jelentést az angol külügyminisztérium bizalmas tájékoztató (Confidential Print) formájában közzétette. *Public Record Office* (London), F.O. 425/278/54.

97. A magyar befolyás kérdését sokoldalúan és meggyőzően vizsgálja HANÁK Péter: *Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchiában. Tűlsúly vagy függőség?* = *Századok*. 105. évf. 1971. 5. sz. 903–931. l.

98. CHIROL levele STEEDhez, 1905. szept. 29. *PHS Papers*. Vö. *Times History III*. 476–477. l.

perszonálunió, de ez csak átmenet lenne a különváláshoz.⁹⁹ Elismerem, hogy Magyarország számára ez sokkal veszélyesebb lenne, mint Norvégia esetében, először is mivel Magyarország nem homogén ország, másodsorú mivel igen veszélyes helyen fekszik Európa közepén, kívül-belül ellenségektől véve körül. De ez egy olyan kérdés, ami végső soron sokkal inkább magukra a magyarokra tartozik, mintsem a külföldiekre. A nemzetek éppen olyanok, mint az egyének, szenvedélyeiket és előítéleteiket éppen úgy tekintetbe kell vennünk, mint azt, hogy mit tekintünk érdekükben állónak. El kell fogadnunk őket olyannak, amilyenek. Nem alakíthatjuk őket saját elképzeléseinknek és vágyainknak megfelelően. A kérdést arra kell redukálnunk: gátat vehetünk-e ennek a mozgalomnak bármilyen olyannal, amit mi mondunk. Egyáltalában megállítható-e ez a mozgalom? Ha nem, úgy szerintem értelmetlenül hadakoznunk ellene pusztán azért, mert nekünk nem tetszik. A magyarok mindig jó barátaink voltak és én nem szándékozom őket ellenünk fordítani olyasmivel, aminek semmi gyakorlati hasznát vagy célját nem látom.

Nagyon nem szeretem saját nézeteimet rátukmálni tudósítókra és nem szeretek beleavatkozni álláspontjukba, amit helyszíni ismereteik és belső információik alapján helyesnek tartanak, különösen nem egy olyan tudósító esetében, akit olyan sokra tartok, mint Önt. Ugyanakkor azonban elképzelhető, hogy éppen mivel ön benne van a dolog sűrűjében, nálam nehezebben tudja objektívan látni a dolgot. Mindenesetre sokkal jobb, ha nyíltan megmondom, mi az én véleményem és hogy milyen álláspontra fog a lap hajlani, különösen minthogy rövidesen hosszú időre elutazom.”

Ha tekintetbe vesszük CHIROL pozícióját és a külpolitikai kérdésekben élvezett nagy tekintélyét (pályafutását a külügyminisztériumban kezdte), akkor szavai igen figyelemreméltóak. Igaz, hogy a magyarországi fejlemények megítélésében nem lett igaza, mert a koalíció vezetői valóban nem akartak elszakadni Ausztriától, de a függetlenségek mögött álló kispolgári, paraszti, s részben munkástömegek hangulata nem állt távol attól, amitől CHIROL tartott. A *Times* külpolitikuskának véleménye azért is fontos, mert ezzel egy befolyásos brit személy — nem szívesen bár, de — elfogadta a Monarchia radikális átalakulásának a gondolatát, bár messze nem az 1918-as formában, az egyes nemzetek szétválása alapján. CHIROL felfogása emlékeztet STEED elődjére, LAVINO nézetére és lényegében a Monarchia súlypontjának Magyarországra való áthelyeződését várja, esetleg a német—osztrák rész Németországhoz való csatlakozása után.

Október 6-án STEED tanulmányának is beillő levélben válaszolt főnökének. Mindenekelőtt azt bizonyítgatja, hogy „Anglia és a lap érdekeit” szem előtt tartó tudósításaiban „az egyetlen olyan álláspontot foglaltuk el, amely összeegyeztethető Magyarország iránti jóindulatunkkal és azzal az óhajunkkal, hogy Közép-Európa ne boruljon lángba”. Ezután kifejti, hogy álláspontja nem „a magyarok ellen” irányul, csak a koalíció ellen, de ebben teljesen egyetértenek vele az olyan bizonyított hazafiak is, mint TÜRR tábornok. Hatásosan cáfolja az APPONYI-klikk vádjait, hogy információit „Bécsből” kapná, majd elmondja, hogy FERENC FERDINÁND és a LUEGER-féle klerikális antiszemita, befolyásos udvari köröktől támogatva, a dualista rendszer teljes felszámolását, a magyarországi nemzetiségek fellázítását, Horvátország leválasztását tervezik legalább szeptember eleje óta, ő is ezért sürgette annyira az utóbbi hetekben a megegyezést, de Budapesten járva tapasztalta, hogy a koalíció vezeterei tehetetlenek pártjuk szélsőségeivel szemben és nem számolnak komolyan a veszélyekkel. Az *audiendum verbum*-ot is úgy értelmezi, hogy FERENC JÓZSEF, aki jól ismeri utódja terveit, nem tudott

99. Ez a gondolat szinte szó szerint megtalálható a szeptember 28-i vezércikkben, csak a perszonálunió várható következményeinek ecsetelése nélkül.

uralkodni magán, megpillantva a hazájukat vesztébe vivő magyar vezetőket, ezért tárgyalt velük olyan sértően kurtán. Bármennyire is régi ellenfele volt STEED annak a klerikális politikának, amit FERENC FERDINÁND képviselt, mégis kész volt elfogadni azt, ha a Németország elleni politikában hasznos lehet: „Nem tudom nem a Ferenc Ferdinánd-féle politika-e a legjobb ellenszere a pángermanizmusnak, bár ennek az ellenszernak az alkalmazása könnyen maga után vonhatja a magyarok leverését, ha sürgősen meg nem jön az eszköz. Mi mindenestre megtettük a kötelességünket és figyelmeztettük őket . . .” Elmondja még, hogy a *Times* magyar vonatkozású vezércikkei közül a legutóbbira, a szeptember 28-ira haragszanak Budapesten a legjobban, mert ebben az rejlett, hogy a külföld számára a koalíciós követeléseknél, „a magyar nemzet akaratánál” jóval fontosabb a Monarchia jövője, márpedig „a magyarok könnyebben viselik el, ha pofonütik őket *mit Verständiss*, mintha udvariasan azt mondják nekik, hogy követeléseik nem túl fontosak”. A szétválás kérdésében viszont nem ért egyet CHIROLLal. „A skandináv szakítás és az osztrák—magyar viszály között az az alapvető különbség, hogy a magyarok *nem* akarnak elszakadni, legalábbis 1918 előtt semmi esetre sem. Azt akarják, hogy a következő 12 évben hadseregük felét Ausztria fizesse, miközben ők egymás után préselik ki ‚Béctől’ az engedményeket, és a későbbi gazdasági különválásra készülve kifejlesztik iparukat, de *ők* most *nem* akarnak elválni, még a revíziót [ti. a kiegyezését] sem akarják. Ebben az egész válságban az a legfelháborítóbb, hogy a magyarok alapvetően tisztességtelenül és álszent módon járnak el. Államadósságukból legalább 200 000 000 font osztrák kézben van, rá vannak szorulva az osztrák hitelekre, nem hajlandóak átvállalni az állami bank terheinek reájuk eső felét, évi mezőgazdasági exportjukból mintegy 38 000 000 fontnyi az osztrák piacra van utalva.” Végül STEED azon sajnálkozik, hogy kénytelen lesz szembefordulni a magyarokkal. „Rövidesen arra kényszerülhetünk, hogy szimpátiával tekintsünk az osztrák klerikálisokra [azaz keresztényszocialistákra], általános választójogi tervükkel együtt, amivel meg akarják törni a pángermanokat úgy, hogy teret engednek 12 000 000 ausztriai szlávnak a 9 000 000 ausztriai német fölötti jogos túlsúlyuk érvényesítésére. De a legjobb esetben is ez egy veszedelmes és reakciós ügy lesz és mindig sajnálni fogom barátaimat, a magyarokat, akiknek végül is van némi érzékük a haladás és liberalizmus általunk vallott felfogása iránt. Az igazság az, hogy a Lajta mindkét oldalán felkészültek Ferenc Ferdinánd trónraléptére, de a dolog idő előtt ‚elsült’, és Ferenc József most mint egy még meg nem halt ember kísértete saját temetési orgiáján elnököl.” A levelet STEED azzal fejezi be, hogy egyelőre még nem látja a válságban II. VILMOS császár keze nyomát, de figyelni fog ennek esetleges jeleire.¹⁰⁰

STEED levele igen jól megvilágítja korábbi tudósításai hátterét, de ami ennél is lényegesebb, kulcsot ad évekkel későbbi magatartásának megértéséhez is. E levél nélkül nehéz lenne összeegyeztetni a magyarokkal kapcsolatos 1906 előtti nézeteit az 1907-től tudósításaiban, majd 1913-as könyvében,¹⁰¹ végül a világháború alatti Ausztria—Magyarország elleni propaganda irányítása során megfigyelhető hangnemével. Látható, hogy az ausztriai pángermanok erősödése politikai rokonszenve ellenére a keresztényszocialisták elfogadására készítette, s nem

100. STEED levele CHIROLHoz, 1905. okt. 6. *PHS Papers*.

101. H. Wickham STEED: *The Habsburg Monarchy*. London, 1913.

elvi meggyőződésből, hanem gyakorlati politikai megfontolásból állt az általános választójog mellé. Ugyanezért lett később a Monarchia nemzetiségeinek támogatója, annak ellenére, hogy eredetileg közelebb állt hozzá a magyar nemesi liberalizmus. Érdekesek magyar barátairól mondott szavai is, ezek azt bizonyítják, hogy a szabadságharcos hagyományokkal rendelkező, de a kiegyezést elfogadó családokban (TÜRR, PULSZKY-HAMPEL, FALK) a koalíció „nemzeti küzdelme” csak ellenszenvet váltott ki. FERENC FERDINÁND körének terveiről szerzett információi viszont azt jelzik, milyen kitűnően tájékozott, mindenütt jó kapcsolatokkal rendelkező újságíró volt STEED.

Az október 6-i levél több eleme megtalálható az ezekben a napokban a *Times*-ban megjelent tudósításokban is, így szó esett a klerikális körök magyarellenes terveiről, LUEGER és MORSEY október 3-i beszédéről, amely a magyarországi nemzetiségeket lázította.¹⁰² Érdekes levelet közölt az október 5-i szám „Viator”-tól, aki azonos a később Scotus Viator néven közismertté vált R. W. SETON-WATSONNAL, a magyar politika nagy hatású későbbi bírálójával. E felszólalás alátámasztja SETON-WATSON ismert állítását, hogy kezdetben a magyarok lelkes híve volt és éppen a koalíció nemzetiségpolitikai nézetei ábrándították ki a magyar liberalizmus iránti illúzióiból. Most még a válságot FERENC FERDINÁND és híveinek reakciós, „Magyarország demokratikus alkotmánya” szétzúzására készülő törekvéseivel szembeni elővigyázatossági akcióként magyarázza. E körök elutasító, sértő magatartásukkal provokálni akarják egy budapesti forradalom kirobbanását, amit azután a dinasztikus elemek és a magyarországi nemzetiségek segítségével leverhetnének.¹⁰³ Mint láttuk, STEED is tartott egy ilyen megoldástól, ezért október 6-án a következő tanácsot adta a koalíciónak: „e veszélyek enyhítésének egyetlen módja, ha azonnal hivatalba lép, így saját ellenőrzése alatt hajtja végre a választójogi reformot, majd becsületes és engedékeny politikát folytat a nem-magyar népekkel szemben, hogy megnyerje bizalmukat és így elvegye a bécsi klerikális intrikáknak az élet”.¹⁰⁴

A király balul kiütött közvetlen békeakciója után ismét KRISTÓFFY általános választójogi terve került előtérbe. TISZA *Az Újság* hasábjain kifejtette ellenvéleményét a magyarországi magyar hegemonia védelmében, és a magyarországi társadalom fejletlenségére hivatkozva csak a fokozatos jogkiterjesztés útját vélte járhatóknak. A *Times* október 6-i vezércikke lényegében Tiszával értett egyet.¹⁰⁵ A cikk elismeri, hogy a „a választójog a Lajta mindkét felén szűk és elavult, de egy nagyarányú és hirtelen demokratikus reform veszélyei olyan súlyosak, olyan számosak és olyan nyilvánvalóak, hogy még a legbátrabb államférfit is óvatosságra kell hogy intsék”. Részletesen ismerteti a magyarországi nemzetiségi viszonyokat és a szocialista elvek térhódítását, ami „nemcsak a városokban tapasztalható, de a vidéki körzetekben is gyökeret vert a feudalizmus és a nyomor következtében”. E tények ismeretében egyrészt félti a magyar elem szupremáciáját, másrészt a tömegek politikai iskolázatlansága folytán parlamenti káosztól, állandósuló nemzetiségi és vallási villongásoktól tart az általános választójog megadása esetén. Ezzel a konzervatív felfogással azonban STEED nem értett egyet.

102. *TT*, 1905. okt. 4. 5. l. és okt. 6. 3. l.

103. *TT*, 1905. okt. 5. 13. l.

104. *TT*, 1905. okt. 6. 3. l.

105. *TT*, 1905. okt. 6. 7. l.

Október 5-vel kezdődően STEED három részből álló cikksorozatban foglalta össze 1902-től a magyarországi válság történetét.¹⁰⁶ Ennek utolsó részében (október 7-én) összegezi nézeteit, amelyek a magyarországi eseményekkel való intenzív foglalkozás során benne kialakultak. CHROLNak előző nap írt levele mellett itt mutatkozik meg a legjobban, hogyan fordult STEED mind jobban szembe az egész magyarországi politikai rendszerrel. A nemzetiségi összetétel mellett ekkor már a nem-magyar népek nemzeti öntudatának jelentőségét is észreveszi (ami angol kortársainál még hiányzik), és bár még elképzelhetően tartja kiengesztelésüket, az utóbbi három évben kevés jelét látta az ehhez szükséges önmérsékletnek. Pedig a jelenlegi „terméketlen és veszedelmes konfliktusoknál” jóval fontosabb tennivalók vannak Magyarországon.

„Habár fővárosa és nagyobb városai kívülről a XX. század arculatát viselik, a nép szelleme ötven évvel elmaradt a nyugati nemzetek mögött, a közigazgatási ruházat pedig durva szövést mutat. Száz sürgős probléma vár megoldásra, köztük a kivándorlás és ennek okai. A választójog kiterjesztése önmagában nem oldhatja meg e nehézségeket, de új vért, új energiát, új szellemet vihet a törvényhozásba e kérdések megoldásához, és megtörheti annak a tudatlan és önző kasztnak a végzetes uralmát, amely ma szinte kizárólagos képviselőt élvez a parlamentben és mostanáig mindenható volt az országban. Szinte kilátástalannak tűnik azt remélni, hogy e kaszt pöfeszkedő uralma békés úton megszüntethető, hacsak felvilágosodottabb elemei fel nem ismerik azokat a veszélyeket, amelyek őket fenyegetik és nem vállalják a kezdeményezést a kapuknak a kirekesztettek előtt való megnyitásában. De akár megteszik ezt, akár nem, a kirekesztettek előbb vagy utóbb áttörnek a korlátokat.”

E szavak a század eleji Magyarország egyik legszínvonalasabb kortársi bírálatát tartalmazzák. Külföldi létére (vagy éppen ezért?) STEEDet nem tévesztették meg a kapitalista fejlődés lenyűgöző külső jelei, meglátta a felszín mögötti óriás társadalmi elmaradottságot, a megoldásra váró problémák sokaságát, ugyanakkor nem ringatta magát sok szociáldemokrata és radikális — vagy akár SETON-WATSON 1908-as nagy művében (*Racial Problems in Hungary*) kifejtett — illúzióban, hogy az általános választójog mondent meg fog oldani. Azt is jól látta, mennyire valószínűtlen, hogy az uralkodó kaszt uralmát békés úton meg lehessen törni, minthogy hiányoznak azok az előrelátó vezetők, akik — angol példára — megnyitnák a kaput (mi inkább úgy mondanánk: rést nyitnának) a társadalom „kirekesztett” rétegei előtt. STEED fenti véleménye persze még csak kialakulófélben volt, s a magyar elem bizonyos természetes szupremáciáját még lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartotta: „Ha minden tényezőt megfontolunk és minden esélyt mérlegelünk, meggyőződésünk változatlanul csak az lehet, hogy Magyarországon a legnagyobb mértékben kívánatos a magyar hegemonia.” VÁMBÉRY Ármin levelben gratulált a szerzőnek „a magyarországi válságról eddig legjobb beszámoló” kapcsán. Az ország jövőjéről igen pesszimistán nyilatkozott, s magyarul idézte a *Himnusz* zárósortait, hozzátéve: „Múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény / Hanyatló szép hazám miattad vérzem én.”¹⁰⁷

Az október 10-ére összehívott és újból elnapolt országgyűlés képviselőházában ANDRÁSSY által beterjesztett határozat kijelentette, hogy a király köteles engedelmességni a parlamenti többségnek. STEED ebben a dualizmus, sőt az egész

106. „*Austria—Hungary: At the parting of the ways*” (Ausztia—Magyarország a választáson). = *TT*, 1905. okt. 5. 13. l., okt. 6. 12. l., okt. 7. 13. l.

107. VÁMBÉRY levele STEEDhez, 1905. okt. 9. *PHS Papers*.

soknemzetiségű Magyarország végét látta.¹⁰⁸ De ugyanezért tartotta „hazard kísérlet”-nek a másik oldal lépését, a FEJÉRVÁRY-kabinet október 16-i újbóli kinevezését is.¹⁰⁹ A következő hetekben is folytatódó részletes tudósításokban STEED két megoldási lehetőséget látott nyitva: vagy a 67-es dualizmus fenntartása szélesebb választójoggal és szociális törvényhozással (a FEJÉRVÁRY-kormány programja), vagy a magyar függetlenséget jobban hangsúlyozó új viszony Ausztriával, vállalva ennek pénzügyi terheit — tehát a koalíció kiegyezése az uralkodóval.¹¹⁰ Rámutatott, hogy FEJÉRVÁRY programja mennyire nehéz helyzetbe hozta a koalíciót. „Azok a politikusok, akik a nemzet igazi képviselőinek nevezik magukat, nem vethetik el az általános választójogot, az ingyenes oktatást, a katonai engedményeket, a progresszív jövedelemadót mint nemzetellenes, alkotmányellenes, „sztrák” elgondolást.”¹¹¹ Látható módon STEED-et is megragadta az új kormányprogram, ami „új korszakot jelent Magyarország politikai történetében”, mert a kormányelnök személyétől és sorsától függetlenül „demokratikus impulzust” ad. Az oroszországi események (az általános sztrájk nyomán alkotmányt adó cári ukász) magyarországi hatását is észrevette: „ezek csak erősíthetik az ebben az országban fújó friss szeleket”.¹¹²

Magával a kormánnyal szemben azonban STEED kezdettől fogva szkeptikus volt, s amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy FEJÉRVÁRYék „törvényes” eszközökkel képtelenek a válság megoldására, figyelmeztetett az erőszakos eljárás, az abszolutizmus következményeire.¹¹³ FEJÉRVÁRY kudarcában nagy része volt a szabadelvű képviselőktől várt támogatás elmaradásának, minthogy a választójogi program miatt TISZA hatására a párt élesen szembefordult a kormánnyal, majd a megyei „ellenállás”-ban is bizonyos együttműködést tanúsított a koalícióval. Érdekes, hogy STEED mégsem bírálta TISZÁT egy szóval sem. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a koalícióval kezdettől fogva szembenálló, a szociáldemokrata mozgalmat polgári osztályhelyzeténél fogva ellenző, FEJÉRVÁRYT pedig rokonszenves programja ellenére is kudarcra ítéltnek tekintő angol tudósító számára az egyetlen elfogadható magyarországi politikai erőt TISZA és pártja jelentette (a nemzetiségekkel való együttműködés gondolata ekkor még csak éppen felmerült benne), így a velük való nyílt szakítás teljesen elszigetelte volna, sőt magyar barátaival való kapcsolatait is érintette volna. Mégis az összes 67-esre, így TISZÁRA is vonatkozott, amikor a SZÉLL Kálmán személyével kapcsolatos kombinációk alkalmából azért dicsérte SZÉLLT („a legközelebb áll Deák tradícióihoz”), mert „amikor más szóba jöhető deákisták meglepő hajlandóságot mutattak a veszekedésre és a fanatizmusra, ő távolmaradt a vizálytól és a válság egyetlen pontján sem kompromittálta magát”.¹¹⁴

A parlament december 19-i újabb elnapolására STEED ismét Budapestre ment, majd megújuló erővel biztatta a koalíciót a kormányvállalásra, tehát az engedményekre. Ösztönzésül beszámolt egy „Magyarországgal határos balkáni

108. *TT*, 1905. okt. 13. 3. l. — „a külföldi közvélemény mást nem tehet, mint figyel és sajnálkozik”.

109. *TT*, 1905. okt. 17. 5. l.

110. *TT*, 1905. okt. 28. 4. l.

111. *TT*, 1905. okt. 31. 5. l.

112. *TT*, 1905. nov. 2. 3. l.

113. *TT*, 1905. dec. 1. 5. l., dec. 4. 5. l.

114. *TT*, 1905. dec. 4. 5. l.

állam” egyik befolyásos politikusával 1905 tavaszán folytatott beszélgetéséről, aki nem akarta elhinni, hogy a magyarok valóban a vezényszóért, hosszú távon pedig a különválásért küzdenek. „Nekünk balkáni államoknak egy különálló Magyarország főnyeremény lenne. Egészen más lenne a helyzet, ha csak egy budapesti magyar kormánnyal kellene számolnunk, nem pedig egy bécsi oszt-rák—magyar kormánnyal.” Ehhez STEED hozzátette: a Balkánon most már rájöttek, hogy a magyaroknak tényleg nincs más céljuk, ennek következménye a szerb—bolgár vámunió, amely még komoly ellentétekhez fog vezetni Szerbia és a Monarchia között.¹¹⁵ A dualizmusellenes magyarországi hangulat rövidlátóságára a *Pester Lloyd*nak az önálló Magyarországot fenyegető nemzetiségi problémákról írott cikkét idézte, egyúttal megbélyegezve a magyarországi sovíniszta légkört. Ez tette lehetővé a KRISTÓFFY által kinevezett főispánok beiktatása körül lejátszódó, nyugati olvasó által elképzelhetetlen jeleneteket is.¹¹⁶ A januárban kitört Szerbia elleni vámháborúban is a válság következményét látta STEED. Tudja, hogy a magyar agrárkörök nem bánják a „disznóháborút”, miközben a szegényebb fogyasztók fizetik meg ennek az árát, de a koalíciós vezéreknek a balkáni államokkal kacérkodó magatartását még jobban elítéli.¹¹⁷

Január végén ANDRÁSSY újabb megegyezési kísérletek sokan közel látták a békét, STEED is hol optimistább, hol pesszimistább jelentéseket küldött. Látva a megegyezési hajlandóságot, a korábbinál kedvezőbb hangnemben írt a koalícióról és „a magyarokat korábban jellemző erős politikai érzék” feléledésében kezdett reménykedni.¹¹⁸ A február 4-i negatív királyi választ sajnálkozva fogadta és — ezúttal először — nemcsak a koalíciót hibáztatta a kudarcért. A nyilvánosságra hozott különféle beszámolók alapján — írta — oly kevésen múltott a megegyezés, hogy „a koronával folytatott tárgyalásokat vagy szerencsétlenül elügyetlenkedték, vagy lelkiismeretlenül elkönnyelműsködtek”.¹¹⁹ De a kudarc igazi okát STEED magának a kiegyezési törvénynek, elsősorban pedig a hadsereg kérdését szabályozó 11. paragrafusnak a kétértelmű voltában látta. Idézte egy „intelligens és művelt magyar közhivatalnok” magyarozatát:

„Több mint 30 éven át a magyaroknak azt tanították, hogy Magyarország független ország, ura saját sorsának, szabadon cselekedhet, de ha próbára tesszük ezeket a tanításokat, azt látjuk, hogy függetlenségünket nem ismerik el, alkotmányunk megrendült, cselekvési szabadságunk pedig korlátozva van. Ugyanakkor viszont Ausztriában azt tanították, hogy Magyarország csupán az egész Monarchia egyik önkormányzattal rendelkező része, amelynek alkotmányos függetlensége alá van rendelve a Monarchia mint egész érdekeinek. Most majd kiderül, kinek van igaza. Ebből áll az egész válság, a többi csak üres beszéd.”

115. *TT*, 1906. jan. 6. 5. l. A koalíciós vezérek rosszindulatát és szüklátókörűségét így jellemzi: „Miközben a markukba nevetnek látva Goluchowski nehézségeit, a balkáni államokkal kokettálnak.”

116. *TT*, 1906. jan. 8. 5. l.

117. *TT*, 1906. jan. 23. 3. l.

118. *TT*, 1906. jan. 30. 5. l. — A *Times*-hoz írt levelében magát „Bohemicus”-nak nevező cseh olvasó megerősíti, hogy Bécsben elterjedt ez a nézet, de szerinte csak a fővárosra érvényes, míg a szlávok jó része nem osztja. Azt is tagadja, hogy az ausztriai nem-német nemzetiségek egyhangúlag a bécsi kormányzat pártján állnának a magyarokkal, illetve követeléseikkel szemben. *TT*, 1906. febr. 15. 6. l.

119. *TT*, 1906. febr. 9. 3. l.

STEED tapasztalatai alapján csak messzemenően egyetérthetett e vélemény-nyel. KOSSUTH Ferenc is ezt támasztotta alá — teszi hozzá — amikor elmondotta neki, hogy 1867-ben az uralkodónak és a magyaroknak a hadsereg kérdésében összeegyeztethetetlennek látszó álláspontját DEÁK és ANDRÁSSY egyszerűen az „alkotmányos fejedelmi jogok” kifejezésnek a király jogait felsoroló paragrafusba való beiktatásával hidalták át. E kétértelműség azonban — STEED helyes megállapításai szerint — csak „a vizsály szülőanyja” lett.¹²⁰ Magának az utolsó közvetítési akciónak a kudarcát részben UGRON Gábornak („egy hitelét veszített klerikális függetlenségi, a legszélsőségesebb fajtából”) a megegyezés ellen indított kampányával indokolja, minthogy „a magukat bátran oroszlánbőrbe öltöztető” koalíciós vezérek félték állást foglalni az UGRONTól felkavart közhangulattal szemben. ANDRÁSSY állítólagos ígérete kapcsán, hogy követeléseik elvben való elfogadása esetén nem fognak ragaszkodni valamennyi pontjuk végrehajtásához, megjegyezte: „Amennyiben ezt az érvet jóhiszeműleg terjesztik elő, úgy hihetetlen naivitást árulnak el. Nem várható az uralkodótól, akinek ünnepélyesen garantált alkotmányos jogait a magyar vezetők értelmezésükkel kétségbe vonták, hogy minden garancia nélkül ugyanezekre a vezetőkre bízva rá jogai jövőbeli sorsát, amikor e jogokat birtokai integritása szempontjából létfontosságúaknak tekintti.”¹²¹

A március 1-vel esedékes német kereskedelmi szerződés életbeléptetésének szükségessége és az alkotmány nyílt felfüggesztésének veszélye STEED előtt is olyan fontossá tette a megegyezést, hogy nem emelt kifogást sem az általános választójog hallgatólagos elejtése ellen (ami ANDRÁSSY javaslataiban szerepelt volna), sem BÁNFFY miniszterelnöksége ellen (amit a *Pester Lloyd* javasolt), pedig az utóbbit erőszakos híre mellett a ZIGÁNY-féle HOHENZOLLERN-pamflet botránya során felderült német kapcsolatai miatt sem kedvelte. A megállapodás mégsem jött létre, az országgyűlést február 19-én a király karhatalommal feloszlatta, ami nem találkozott a *Times* helyeslésével, bár az eddig kritikus pontoktól eltérve ezúttal nem foglalkozott vele vezércik. STEED kommentárja ismét találó volt: a feloszlátás jogos vagy jogtalan voltának a problémája „csodálatosan alkalmas arra a közjogi szórásalhasogatásra, amit a magyar politikusok annyira kedvelnek és aminek a kedvéért készségesen figyelmen kívül hagyják a helyzet nagy realitásait”.¹²² Az új válság, az alkotmány most már valóban bekövetkezett megsértése részletes elemzése helyett csak TISZA február 20-i beszédével fejezte ki egyetértését (melyben a liberális pártvezér erőteljesen elítélte a törvénytelen lépéseket, de előidézésükért a felelősséget jórészt a koalícióra hárította), de STEED véleményére fényt vet CHIROL helyetteséhez, Leo AMERY-hoz február 25-én írt levele.¹²³ Ebben ugyan a koalíció „félíg bolond, félíg gazember” vezetőit hibáztatja, amiért „egy szólam kedvéért kiszórták az alkotmányt az ablakon, de ha Ferenc József most haditáncot akar járni rajta és ezért *Schändung*-gal vádolják, én nem leszek az, aki megvédem”. A koalíció magatartása — folytatja — nem a norvégokéra emlékeztet, hanem a szélsőséges búr nacionalistákra, annál is inkább, mivel Svédország és Norvégia szétválása egy lépést jelent a skandináv föderatív szövetség felé.

120. *TT*, 1906. febr. 6. 5. l.

121. *TT*, 1906. febr. 8. 3. l.

122. *TT*, 1906. febr. 20. 5. l.

123. STEED levele Leo AMERY-hez, 1905. febr. 25. *PHS Papers*.

„Nagyon szeretném látni, ha a mi jó magyarjaink föderációra lépnének egyenlő alapon a horvátokkal, románokkal és szlovákokkal, hogy ne is említsem az ausztriai cseheket és lengyeleket. Egy nap megvalósulhat egy ilyen föderáció, és a magyarok elég ostobán tették, hogy a kezdeményezést az ausztriai reakcióknak hagyták, de a föderáció a dualizmus végét és a magyar [nemzeti] állam (Magyar State) szétzúzását fogja jelenteni.”

Tehát STEED, aki nemrég még a dualizmus TISZÁVAL vetekedő híve volt, 1905 végén 1906 elején eljutott arra a pontra, hogy a Monarchia nemzetiségi problémáit csak föderatív alapon, vagyis a németosztrák és a magyar hegemonia fölszámolásával lehet megoldani. Hogy e fordulatban a méltányossági megfontolásoknak volt szerepük, az vitathatatlan, de az iránt sem lehet kétségünk, hogy a politikai idealizmussal nem vádolható STEED számára a döntő érv az volt, hogy a magyar uralkodó osztályok már nem akarják, vagy nem tudják betölteni azt a stabilizáló szerepet, amire a Monarchiának mint önálló cselekvésre (külpolitikára) képes hatalomnak szüksége van.¹²⁴

ANDRÁSSY januári tárgyalásai már jelezték, hogy a koalíció egyre jobban hajlik az engedményekre, de nem tudja, hogyan adja ezt be az országnak. Ez a habozás tükröződött február 28-i kiáltványában is. Ezt jól látta a bécsi tudósító is. „A kiáltvány magán viseli az aggodás jeleit, s a gyakorlott szem szinte külön tudja választani az egyes elemeket, amelyek a különféle szerzők és szerkesztők keze nyomát őrzik. Egyes részei igaznak és őszintének hangzanak, másokat a kifinomult rosszhiszeműség sugallt, ismét más részei pedig teljességgel félrevezetőek.” ANDRÁSSYNAK választóihoz intézett nyílt levelét a koalíció manifesztumánál őszintébbnek, de merevebbnek találta STEED. Ennek okát ANDRÁSSY TISZÁVAL szembeni személyes ellenérzésében látja, hiszen korábbi műveiben a maihoz hasonló szenvedéllyel és logikai képességgel épp mai nézetei ellenkezőjét védelmezte. „Sokan vannak, akik mostani polemikus írásaival szemben könyveit részesítik előnyben, mert azokat őszintébb patriotizmus és egészségesebb érzelmek inspirálták.”¹²⁵

Március 5-i tudósításában STEED kifejtette, hogy a válság új szakaszba lépett. Korábban a korona védekezésben volt a parlamenti többség követeléseivel szemben, de február végétől támadásba lendült a szabadságjogok felfüggesztésével, a teljhatalmú biztosok kiküldésével, a rendeletek útján történő kormányzással. Mindez a koalíció régi ellenfeleit is „mélyen sérti”, írja TISZA és a Szabadelvű Párt álláspontjára utalva.¹²⁶ Ugyanezen a napon a lap már esedékes vezércikke is elítélte a lépéseket, helyettük mindkét fél részéről a tapintatos magatartást és a kompromisszumra való készséget tartotta szükségesnek. Megismételte a korábbi tételt, hogy a Monarchia „változatlan erőben való fenntartása” minden más

124. Erre a felfogásra utal febr. 23-i tudósításában is (5. l.), amelyben összehasonlítja a korábban „fél-parlamentarizmusáról, fél-alkotmányosságáról és a szükség-rendeletekről híres” Ausztriát, ahol most alkotmányos úton fogadják el a német kereskedelmi szerződést, az ősi parlamentarizmus és az alkotmányos élet Magyarországgal, ahol ez csak rendeleti úton lehetséges. Amery-nek küldött levelében Steed utalt arra is, hogy újabb cikksorozatot készít a magyarországi helyzetéről, amit a brit parlament húsvéti szünete alatt lehetne közölni a lapban. Lehetséges, hogy ezekben a cikkekben fejtette volna ki részletesen a dualizmussal való szembe fordulásának okait és a föderatív átalakulás szükségességét.

125. *TT*, 1906. márc. 1. 5. l.

126. *TT*, 1906. márc. 5. 5. l.

megfontolásnál előbbre való, ezért a lap állásfoglalásait továbbra is „az osztrák—magyar nézőpont” fogja vezérelni.¹²⁷ Ehhez a nézőponthoz még mindig TISZA István állt a legközelebb, akinek belvárosi választóihoz március 8-án intézett nyílt levelét STEED mint „a koalíció és a FEJÉRVÁRY-kormány mélyenszántó kritikáját” üdvözölte, és csak azt sajnálta, hogy terjedelmi okokból még csak összefoglalva sem tudja ismertetni „a magyar liberális ügy kitűnő védőbeszédét”.¹²⁸ A koalíció által oly gyakran hangoztatott 48-as párhuzam cáfolataként STEED idézte „egy elismert társadalmi helyzetű és gazdag politikai tapasztalatokkal rendelkező magyar barátja” levelét, akinek az apja részt vett a szabadságharcban és utána emigrált. „Nincs az a Polonyi, nincs az az Andrássy, nincs az az Apponyi — ez a veszedelmes fecsegő —, aki 1906-ot egy új 1848—49-cé tudná hamisítani. 1848-ban az osztrákok mindenünket el akarták venni, még a parasztoknak adott földet is, de 1906-ban csak a nemzet egy része haragszik, mert nem kapta meg azt, amit egy kétes jogcím alapján kért. 1848-ban idealizmus uralkodott és nagy reményeket fűztek a parlamenti szabadsághoz. 1906-ban a parlament olyan gépezetnek bizonyult, amire alaposan ráfér a javítás, de az embereket az anyagi érdekek és a takarékpénztárak eleve jobban érdeklik.”¹²⁹ A szembeállítás némileg romantikus, de negyvennyolc 1905—06-os parodistái pont a kettő hasonlóságáról szerették volna a világot meggyőzni: APPONYI Franciaországba és Angliába, KOSSUTH Olaszországba készült. Tervük azonban nem aggasztotta STEEDet, minthogy a FEJÉRVÁRY-kormány legutóbbi intézkedései ugyan általános tiltakozást váltanának ki, „ha a koalíció magatartásával nem fosztotta volna meg önmagát minden pártatlan megfigyelő szimpátiájától”.¹³⁰

Joggal írta április 6-án STEED, hogy „a magyarok minden politikai megnyilvánulásukban dramatikusak”, a koalíció és a király megegyezése hirtelen és váratlan volt. Április 7-én a *Times* külföldi hírei között első helyen közölte: „Megoldódott a magyarországi válság.” A tudósítás az események részletes ismertetése után rögtön szembeszállt azokkal az osztrák klerikális lapokkal, amelyek a koalíció kapitulációjáról írtak, s a megegyezést FEJÉRVÁRY és KOSSUTH részéről egyaránt sikernek minősítette, míg a fő érdemet KRISTÓFFYnak tulajdonította, aki „friss levegőt bocsátott be a poshadt alkotmányjogi vizálya”.¹³¹ STEED azonban elsősorban *önmagának* gratulált. Külön cím alatt foglalkozott a külföldi sajtónak a magyar válságban tanúsított magatartásával. Dicsérte azt a pártatlan magatartást, amit — élükön a brit sajtóval (s mint bizonyára gondolta, elsősorban a *Times*szal) — a sok érzelmi töltést hordozó krízis alatt meg tudtak őrizni, „a kettős monarchia mint az európai egyensúly és béke elemé”-nek a fenntartásából indulva ki. E magatartástól nem tudták eltéríteni őket „azok a néha tájékozatlanságból, néha félrevezetésből fakadó, időnként pedig egyenesen körmönfont kísérletek, amelyek a valódi kérdések elhomályosításával minden leleplező állítást „Bécs” befolyásának próbáltak feltüntetni”. Ennek köszönhető, hogy „a brit közvélemény szinte egyetlen komoly orgánuma sem tanúsított szentimentális okokból igazságtalan magatartást, így Anglia most abban a helyzetben van,

127. *TT*, 1906. márc. 5. 9. 1.

128. *TT*, 1906. márc. 10. 8. 1.

129. *TT*, 1906. márc. 19. 5. 1.

130. *TT*, 1906. márc. 23. 5. 1.

131. *TT*, 1906. ápr. 7. 7. 1.

hogy mindkét félnek szívből gratulálhat ellentéteik megoldása alkalmából. Ezzel jó esélye van, hogy biztosítani lehet azokat a fontos érdekeket, amelyekre az angol megfigyelők mindig nagy súlyt helyeztek”.¹³² Ez az értékelés nem egyezik meg a magyar történetírásnak a paktumról vallott felfogásával, sem pedig a magyar közvéleménynek a gyors kiábrándulást követő hangnemével, de az adott pillanatban a társadalom „rendjének” minden híve — így STEED is — csak üdvözölhette azt. A megegyezés megnyitotta az utat a Monarchia külpolitikai aktivitásának feleledése előtt is, amitől STEED olyan sokat várt, de ami rövidesen oly irányt vett fel, ami nem felelt meg a brit külpolitika elképzeléseinek.

Az április 7-i számban vezércikk is köszöntötte a megegyezést. Lényegében tudósítója értékelését ismétli meg, de hozzát teszi, hogy a legfontosabb az általános választójog elfogadása, tekintve a korábbi kifejezetten szűk választójogot, amely „gyakorlatilag a politikai hatalom monopóliumát biztosította a magyaroknak,” akik alig teszik ki a lakosság felét. „Nehéz megmondani, hogy az általános választójog milyen eltolódásokat fog eredményezni a politikai hatalomban”, hiszen a műveltségi censzus egyelőre kedvezni fog a magyaroknak, „de valamilyen eltolódás elkerülhetetlenül be fog következni, és a magyarok politikai géniusának újabb próbája az lesz, mennyire tudják magukhoz vonzani a választójoggal felruházott nemzetiségeket”. Ez a nézet elüt a korábbi vezércikkekben a radikális választójogi reformmal szemben hangoztatott fenntartásoktól és minden bizonnyal nem független az angliai választásokon 1906 januárjában a liberális párt által elért nagyarányú győzelemtől, amelynek során több mint ötven munkásképviseelő is bekerült a westminsteri palotába. A továbbiakban a cikk megelégedését fejezi ki, hogy új politikai és társadalmi kérdések veszik majd át a király katonai előjogai fölött zajló vita helyét, majd megismétli a Magyarország iránti („melynek politikai jellegzetességeiben hasonlóságot látunk a miéinkkel”) angol barátságot és biztosítja a magyarokat, hogy a válság alatti kommentárokat „csak a kettős monarchia egészének jóléte iránt tanúsított pártatlan érdeklődés” diktálta. „E válság megoldása nemcsak a magyarok számára lesz előnyös, hanem az egész Monarchia, sőt az egész európai hatalmi rendszer számára is, amelynek a Monarchia részét képezi.”¹³³

A kormánylistát STEED örömmel fogadta, 1867 óta a legerősebb minisztériumnak nevezte, és egyes tagjait bemutatva olyan elismerő jelzőkkel illette valamennyiüket, még régi *bête noir*-ját, APPONYI-t is, amit velük kapcsolatban eddig sohasem használt. Ezen nincs okunk csodálkozni, hiszen az újságíró számára fontos volt, hogy az új kormányhoz is jó kapcsolatok fűzzék, márpedig a koalíció előtt volt mit jóvátennie. Ettől függetlenül is, bár a megegyezés részletei, a kapituláció mértéke ekkor még nem volt ismert, STEED nagyjából ilyen mértékű engedményeket kívánt a koalíciótól kezdettől fogva, s most csak azért hibáztathatta őket, hogy miért nem fogadták el ezeket a (sőt jobb) feltételeket már korábban.

STEED számára a londoni szerkesztőséggel szemben is nagy személyes diadal volt a megegyezés. Április 12-én BELL¹³⁴ és CHIROL egyaránt levélben gratulált neki. A külpolitikai részleg Angliába hazatérő vezetőjét különösen közelről érintette a kérdés: „... amikor vasárnap Doverben kezembe vettem az *Observer*-t

132. Uo.

133. *TT*, 1906. ápr. 7. 11. l.

134. BELL levele STEEDhez, 1906. ápr. 12. *PHS Papers*.

és megláttam Reuter vastagbetűs táviratát az új magyar minisztérium listájával, alig hittem el, hogy április 8-a van és nem elseje. Ki szeretném jelteni, hogy a válságnak ez a rendkívüli megoldása kiemelkedő igazolása azoknak a nézeteknek, amiket ön mindvégig hangoztatott. Annál is melegebben gratulálok, mivel nekem időnként kételyeim voltak irányvonalával kapcsolatban.”¹³⁵

*

Általánosan elfogadott, hogy az 1904—06-os politikai válság alapjaiban rendítette meg a dualista rendszert, felszínre hozta a század elejei Magyarország lappangó társadalmi, gazdasági és politikai feszültségeit, véget vetett a Szabad-
elvű Párt által képviselt stabilitásnak. A Monarchia ekkor még általánosan val-
lott európai fontosságából fakadt, hogy a válságot a világsajtó, élén a *Times*-
szal, olyan részletesen követte. Az alapvető állásfoglalás is adott volt. A vitatott
kérdések (a házszabály-módosítás, a vezényleti nyelv, a gazdasági különválás,
sőt a választójog is) ugyan érdekes kommentárokat váltottak ki a belső kérdések-
ben szívesen elmélyedő bécsi tudósító részéről, de ő is, lapja pedig még inkább,
kész volt támogatni minden olyan platformot, aminek alapján a két fél hajlandó
megegyezni, csak mielőbb álljon helyre a Monarchia stabilitása. Az 1905—06-os
külpolitikai helyzetben, a szembenálló szövetségi rendszerek kialakulása előtt,
az osztrák—magyar—német viszony korántsem felhőtlen időszakában, Nagy-
Britannia számára igen fontos volt a Hármasszövetség egyik tagjával fenntartott
jó viszony, márpedig a válság csökkentette Ausztria—Magyarország nemzetközi
értékét.

Bár a válság alatti kommentárokat, különösen pedig a *Times* vezércikkeit
mindvégig a magyarok iránt érzett rokonszenv erőteljes hangoztatása jellemezte,
a magyar politikusok jó politikai érzékéről vallott angol felfogást alaposan meg-
változtatta a válság, emellett ráirányította a figyelmet a magyarországi belső
viszonyok számos olyan elemére, amelyek máskülönben még sokáig észrevétlenek
maradtak volna. Lelepleződött a koalíció sovinizmusa és felelőtlensége, kiderült,
mennyire elmaradt a választójog az európai fejlődéstől, felszínre került a sok
társadalmi feszültség és a szocializmus ezzel kapcsolatos térhódítása, kiéleződött
a nemzetiségi kérdés, s fény derült FERENC JÓZSEF alkotmányosnak kikiáltott
monarchiájának számos abszolutisztikus korlátjára.

STEEDnek a Monarchiával, s ezen belül a magyarokkal kapcsolatos nézetei
a válság alatt, annak következtében, nagy átalakuláson mentek keresztül. Egyre
jobban kezdte látni, hogy a magyar uralkodó osztályok már nem képesek betöl-
teni a Monarchián belül azt a stabilizáló és egyben liberalizáló funkciót, amit
1867-ben kaptak és amihez a nagyhatalmak mintegy nemzetközi mandátumot
adtak. A magyarországi magyar hegemoniát mind kevésbé látta kívánatosnak,
bár e kérdésben a végső fordulatot csak a későbbi években tette meg. Bizonyos
azonban, hogy szubjektív érzelmeit erősen megterhelték a tapasztaltak és azok a
sajtótámadások, amiket kommentárjai a magyarországi lapokban kiváltottak.
Talán valamennyi angol kortársa közül elsőnek — és mindenesetre a legalapo-
sabb tárgyi ismeretek birtokában — lépett STEED arra az útra, ahol röviddel
később SETON-WATSON és mind többen követték: a liberális Magyarország iránti
szimpátia fokozatos megszűnésének és a nemzetiségek felkarolásának útjára.

135. CHIROL levele STEEDhez, 1905. ápr. 12. *PHS Papers*

Hungary and The Times in the political crisis of 1904—1906

G. JESZENSZKY

The purpose of the essay is to examine the reflections of *The Times* on the Hungarian constitutional and political crisis of 1904—06. This is part of a larger study which aims to trace the gradual change in the British image of Hungary in the early 20th century. In addition to the frequent and detailed reports and the 18 leading articles appearing in *The Times* on Hungary between November 15, 1904 and April 8, 1906, the article made use of the letters exchanged between the Vienna correspondent, Henry Wickham STEED on the one hand and Charles F. Moberly BELL, the Manager, and Valentine CHIROL, the Head of the Foreign Department on the other (to be found in the Archives of *The Times*) and also some private letters of STEED written to various Hungarian personalities (mainly held by the Manuscript Department of the National Széchényi Library).

In his first years in Vienna STEED had a definitely favourable opinion on Hungary. In the fight of the Parliamentary Opposition against the reform of the standing orders of the Lower House (aiming to wipe out obstruction) STEED strongly supported István TISZA, the Liberal leader, whose election defeat caused a great disappointment for *The Times*, too. But then STEED accepted the nationalist demands of the Independentist Opposition without a word of criticism in the hope that on such a basis a new Ministry can quickly take office and thus the international position of the Monarchy can be maintained unimpaired. In all his subsequent actions and views, STEED was led by this latter consideration, because he still hoped that the Monarchy was able to play an independent role in international affairs, and could provide a counterbalance against Germany within the Triple Alliance. Seeing the unwillingness of the Emperor-King FRANCIS JOSEPH to meet the wishes of the victorious opposition, now forming a Coalition, STEED came to advocate a compromise, which the more extreme wing of the Coalition refused as a betrayal of their principles.

While until the settlement of the crisis STEED kept on urging the Coalition leaders to consider the international aspects of the conflict and to come to terms with the Crown, CHIROL and BELL were more willing to see a point in the Coalition's uncompromising attitude. This discrepancy was increasingly discernible comparing the reports and the leading articles appearing in the paper (esp. in that of July 8, 1905), though both Printing House Square and STEED based all their arguments addressed to the Coalition on the best traditions of Anglo-Hungarian friendship, accepting even the similarity of the constitutional development of the two countries.

By the light of the dissolution of the Swedish-Norwegian union and the growing bitterness of the two parties in Hungary the prospects for the quick termination of the crisis became rather low. Now STEED's views on Hungary became increasingly critical, especially as the learned more and more about the political thinking of the Hungarian ruling classes and about the social conditions of the country. This course was strengthened by critical commentaries received from such men as Professor VÁMBÉRY, the well-known Oriental scholar, while another impetus was the tone of the Coalition press towards the personality of the correspondent. When STEED's arguments failed to induce the Coalition into submission, he tried to warn the Hungarians that they had too many enemies who aimed both at their territory and freedom. On October 6, 1905 STEED explained CHIROL the reasons of his strong line, which—together with his important article of October 7.—shows that by this time he was well aware of most bad features of Hungarian society, but still concluded that "the maintenance of Magyar hegemony in Hungary is eminently desirable". The October programme of the unparliamentary FEJÉRVÁRY-government (e.g. universal suffrage) filled STEED with hope that "a democratic impulse" was given to Hungarian affairs. In February 1906 (in a letter sent to Leo AMERY) he privately came to speak of the necessity of federalizing the Habsburg Monarchy, but when in early April the Coalition made a pact with the Crown, which gave power to the elements STEED most disliked, the correspondent welcomed the news with joy, as the foreign political capacity of the Monarchy seemed to have returned. But with *The Times*, and especially with STEED, the traditional sympathy for liberal Hungary never returned to the pre-crisis level,